

MORALĖS VAIDMUO TEISINĖJE SISTEMOJE VAKARŲ TEISĖS TRADICIJOS KONTEKSTE

Jurgita Randakevičiūtė, LL.M.

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantė
Teisės istorijos mokslo centro narė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: <jurgita.randakeviciute@tf.stud.vu.lt>

Straipsnyje iš trijų teisės paradigų – teisinio pozityvizmo, prigimtinės teisės mokyklos ir teisinio realizmo – perspektyvų yra analizuojamas moralės vaidmuo teisinėje sistemoje Vakarų teisės tradicijos kontekste ir tokiu būdu yra siekiama padėti nuoseklesnio EPK 53 (a) straipsnio aiškinimo pagrindus.

In this article, the role of morality in a legal system in the context of the Western legal tradition is analysed from the perspective of three legal paradigms (legal positivism, natural law and legal realism), in order to lay the foundations for a more consistent interpretation of the Art. 53 (a) EPC.

Įvadas

Nepaisant gausybės literatūros¹, moralės vaidmens teisinėje sistemoje tema išlieka *aktuali* ir šiais laikais, ypač, kai socialinė, kultūrinė ir technologinė tikrovė taip sparčiai kinta. Faktą, kad moralės ir teisės santykio dilemos aktualios net ir pačių naujausių technologijų srityse, parodo Elektros ir elektronikos inžinierių instituto² iniciatyva, kuria yra siekiama nustatyti etikos standartus autonominiams technologijoms: dirbtiniam intelektui, robotams, mašinų mokymuisi, giliam mokymuisi, skaitiniam intelektui ir pan.³ Minėti standartai, manoma, turės reikšmės ir ateityje kuriant teisės aktus⁴.

Daug klausimų kelia ir Europos patentų konvencijos (toliau – EPK) 53 (a) straipsnis, kuriame nustatyta, jog „Europos patentai neišduodami <...> išradimams, kurių komercinis naudojimas prieš-

¹ Pvz., užsienio autorių darbai: DWORKIN, R. *Justice for Hedgehogs*. Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press, 2011, p. 400; HART, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 261–337; KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 83–90; KRAMMER, M. H. *Where Law and Morality Meet*. Oxford: Oxford University Press, 2008 ir kt.; lietuvių autorių darbai: BAKŠEVIČIENĖ, R.; BEINORAVIČIUS, D. Teisės ir moralės santykis, remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas. *Teisė*, 51 t., 2004, p. 14–23; MESONIS, G.; MEILIUS, G. Moralės normos konstituciniuose teisiniuose santykiuose. *Jurisprudencija*, 2002, t. 31 (23), p. 5–13; LASTAUSKIENĖ, G. Vertybiškai neutrali teisės samprata. Jos ženklai Lietuvos teisinėje mintyje ir praktikoje. *Teisės problemos*, 2006, nr. 2, p. 5–23; MIKELĖNAS, V.; MIKELĖNIENĖ, D. *Teismo procesas: teisės taikymo ir aiškinimo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 32–41 ir kt.

² IEEE arba *Institute of Electrical and Electronics Engineers*.

³ IEEE Standards Association Introduces Global Initiative for Ethical Considerations in the Design of Autonomous Systems [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://standards.ieee.org/news/2016/ieee_autonomous_systems.html>.

⁴ Oficiali Europos Parlamento svetainė. Informacija apie Robotikos ir dirbtinio intelekto darbo grupę (angl. *Working Group on Robotics and Artificial Intelligence*) [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.europarl.europa.eu/committees/lt/juri/subject-files.html?id=20150504CDT00301>>.

tarautų viešajai tvarkai ar moralei“⁵. Minėta EPK nuostata taip pat nurodo, jog išradimo komercinis naudojimas „nelaikomas prieštaraujančiu viešajai tvarkai ar moralei vien dėl to, kad kai kuriose arba visose Susitariančiosiose Valstybėse jį draudžia įstatymai ar kiti teisės aktai“⁶. Taigi, remiantis EPK 53 (a) straipsniu, Europos patento suteikimas gali būti nulemtas atitikimo bent vienam iš šių dviejų sunkiai apibrėžiamų kriterijų, kurių vieną – moralę – dėl jos abstraktumo yra ypač sunku aiškinti ir taikyti⁷. Situaciją komplikuoja ir tai, jog, vertinant išradimo komercinio naudojimo atitiktį moralei ar viešajai tvarkai, EPK svarbiu aptariamos nuostatos aiškinimo šaltiniu nelaiko Europos patentų organizacijos (toliau – EPO) narių valstybių nacionalinių teisės normų. Tokia padėtis gali būti aiškinama tuo, kad EPK pagrindu sukurta Europos patentų suteikimo sistema – autonomiška teisinė tvarka⁸. Todėl, taikant EPK 53 (a) straipsnį ir vertinant Europos patento suteikimo galimybes, kiekvieno iš kriterijų – moralės ir viešosios tvarkos – turinys šioje teisinėje tvarkoje turėtų būti konstruojamas autonomiškai. Tai yra ypač sudėtinga, kai kalbama apie „moralės“ kategoriją, dėl kurios vaidmens teisėje nesutariaama nuo žmonijos civilizacijos pradžios.

Bendruoju požiūriu, moralė (pranc. *morale* – „dorovė“, lot. *moralis* – „dorovingas“) yra suprantama kaip dorovė, žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai⁹. R. Dworkin’as teisės ir moralės santykį yra apibūdinęs kaip „klasikinį jurisprudencijos klausimą“, į kurį mėginama atsakyti jau daugelį šimtmečių¹⁰. Šis teoretikas pažymėjo, kad tradiciškai teisės ir moralės santykis yra suprantamas kaip dviejų „normų rinkinių“ santykis, kuriuo remiantis yra klausiama, kaip šios dvi socialinių normų sistemos yra susijusios¹¹. Paradoksalu, tačiau tiek nėra vienintelio atsakymo į klausimą „Kas yra teisė?“¹², tiek nėra aišku, koks yra moralės vaidmuo teisinėje sistemoje. Reikia sutikti, kad tokia padėtis susidaro dėl teisės, kaip sudėtingo reiškinių, pažinimo metodų skirtumų¹³, kuriuos lemia jos tyrėjų pažiūros. Vis dėlto, nepaisant šios neapibrėžtos situacijos, teisės doktrinoje sutariama, kad neigti moralės poveikį teisei būtų sudėtinga¹⁴.

Būtent minėtas EPK 53 (a) straipsnis iliustruoja, kad moralė gali turėti reikšmės sprendžiant teisinius klausimus. Dėl to reikia analizuoti apskritai moralės vietą ir vaidmenį šioje teisinėje tvarkoje. Atsižvelgiant į tai, kad Europos patentų sistema yra autonomiška teisinė tvarka ir iš esmės nėra galimybės minėtų klausimų ištirti nagrinėjant EPO valstybių narių nacionalines ar net viršnacionalines teises sistemas¹⁵, tenka ieškoti kito fundamentalaus pagrindo, padėsiančio nustatyti moralės vaidmenį joje.

⁵ 2000 m. lapkričio 29 d. Europos patentų išdavimo konvencija (Europos patentų konvencija). *Valstybės žinios*, 2004, nr. 147-5326.

⁶ 2000 m. lapkričio 29 d. Europos patentų <...>.

⁷ GITTER, D. M. Led Astray by the Moral Compass: Incorporating Morality into European Union Biotechnology Patent Law. *Berkeley Journal of International Law*, t. 19, nr. 1, 2001, p. 1–43, p. 21.

⁸ Oficiali Europos patentų organizacijos svetainė. Informacija apie Europos patentų konvenciją [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.epo.org/law-practice/legal-texts.html>>.

⁹ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Alma littera, 2003. Sudarytojai A. Bendorienė, V. Bogušienė, E. Dagytė et. al., p. 495.

¹⁰ DWORKIN, R. *Justice for <...>*, p. 400.

¹¹ DWORKIN, R. *Justice for <...>*, p. 401.

¹² HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 43; LEVIČEV, V. Teisėtyros metodologinio spektro analizė. *Teisė*, nr. 95, 2015, p. 100–110, p. 101–102.

¹³ SPRUOGIS, E. Teisės aiškinimo probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, nr. 8 (86), 2006, p. 56–62, p. 58.

¹⁴ Pvz. žr.: HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 393–394; KELSEN, H. *Grynoji teisė <...>*, p. 87; MESONIS, G.; MEILIUS, G. *Moralės <...>*, p. 6.

¹⁵ Teisės literatūroje nurodoma, kad tarptautinės viešosios teisės požiūriu EPO struktūra ir padėtis sukuria šios institucijos teisinės sistemos autonomiškumo sąlygas. Vis dėlto aptariama sistema nėra visiškai „hermetiška“, nes Europos patentų konvencijos 125 straipsnyje nurodoma, kad „[t]rūkstant šioje Konvencijoje procesinių nuostatų, Europos patentų tarnyba atsižvelgia į Susitariančiosiose Valstybėse visuotinai pripažintus proceso teisės principus“ bei Europos patentų tarnybos apeliacinės kolegijos konkrečiose bylose yra nurodžiusios, kad tam tikrais atvejais galima atsižvelgti į EPO valstybių narių pripažintus principus (KUPZOK, A. Human rights in the case law of EPO Boards of Appeal. Iš *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property Rights*. GEIGER, C. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2015, p. 311–326, p. 313–314).

Manytina, kad analizė iš Vakarų teisės tradicijos, kurios minties produktas ir yra EPK, perspektyvos gali padėti suprasti moralės vaidmenį Europos patentų sistemoje. Pastaruoju metu moksle vis daugiau dėmesio yra skiriama Vakarų teisės tradicijai, manoma, kad gilesnis jos supratimas gali padėti paaiškinti šiuolaikinės Vakarų visuomenės teisinius, socialinius ar ekonominius gyvenimo aspektus, o minėtam tikslui pasiekti pastaraisiais metais buvo sukurta nemažai geros kokybės empirinių darbų¹⁶. Vis dėlto tai nėra lengva užduotis, nes, viena vertus, anot H. J. Berman'o, Vakarų teisės tradicijoje vyrauja įsitikimas, kad teisė – tai „savitas reiškiny“¹⁷, pasižymintis tam tikra santykinė autonomija¹⁷ ir ją „galima analitiškai atskirti nuo kitų socialinės tikrovės sričių“¹⁸. Kita vertus, žvelgiant iš Vakarų teisės tradicijos pozicijų, „<...> teisei didelę įtaką daro religija, politika, moralė ir papročiai“¹⁹. Taigi moralės vaidmuo šioje teisės tradicijoje yra nevienareikšmis, o kintant aplinkai, kaskart yra reikalinga papildoma analizė.

Taip pat tokia moralės vaidmens teisinėje sistemoje iš Vakarų teisės tradicijos perspektyvos analize nesiekama parodyti, kad tai yra vienintelė tinkama arba pati geriausia teisės tradicija. Analizė iš šios tradicijos perspektyvos nereiškia, kad ši tradicija, anot H. P. Glenn'o, nėra patyrusi bado, neteisybės, maro, absoliutizmo, nehumanizmo ir kitų neigiamų dalykų, kurie, deja, yra tikimybė, gali pasireikšti ir ateityje²⁰. Vakarų teisės tradicija pasirinkta dėl jos artimumo EPO: minėtos organizacijos ištakos glūdi nuo seno Vakarų teisės tradicijai priskiriamose valstybėse²¹ ir šiuo metu daugelis narių priklauso būtent šiai teisės tradicijai²².

Esminis Vakarų teisės tradicijos bruožas yra skirtingų jurisdikcijų ir skirtingų teisės sistemų sam būvis bei konkurencija toje pačioje bendruomenėje, kuri H. J. Berman'as įvardija kaip pliuralizmą²³. Su minėtu apibrėžimu sutinka ir kiti autoriai, teisinį pliuralizmą suvokiantys kaip keleto teisinių sistemų koegzistavimą, jų persidengimą ir konkurenciją vienoje visuomenėje²⁴. Aptariamą tradicijos teisė nėra laikoma vienaalyte ir iš teisės filosofijos pozicijos: Vakarų teisės tradicijoje dažnai ji yra skiriama į formaliąją teisę, realiąją teisę ir idealiąją teisę²⁵. Minėtos klasifikacijos pagrindu yra laikomos skirtingos teisės paradigmos²⁶, kurių įvairovė parodo, kad teisė nėra vien tik valstybės nustatyta ir jos

¹⁶ KAR, R. B. *Western Legal Prehistory: Reconstructing the Hidden Origins of Western Law and Civilization*. *Illinois Public Law and Legal Theory Research Papers Series*, No. 13–27, 2012, p. 1499–1702, p. 1505, cituojama Rafael La Porta et al., *Legal Determinants of External Finance*, 52 J.FIN. 1131, 1131–32 (1997); Juan C. Botero et al., *The Regulation of Labor*, 119 Q.J.ECON. 1339 (2004); Rafael La Porta et al., *The Quality of Government*, 15 J.L.ECON. & ORG. 222 (1999); Paul G. Mahoney, *The Common Law and Economic Growth: Hayek Might be Right*, 30 J. LEGAL STUD. 503 (2001).

¹⁷ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 24.

¹⁸ BERMAN, H. J. *Teisė ir <...>*, p. 24.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ GLENN, H. P. *Legal Traditions of the World*. Fourth Edition. New York: Oxford University Press, 2009, p. 16.

²¹ Belgija, Jungtinė Karalystė, Liuksemburgas, Nyderlandai, Prancūzija, Vokietija, Šveicarija pirmosios prisijungė prie Europos patentų organizacijos 1977 m. spalio 7 d. Oficiali Europos patentų organizacijos svetainė. Europos patentų organizacijos informacija apie valstybes nares [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.epo.org/law-practice/legal-texts.html>>. Minėtos valstybės yra klasifikuojamos kaip nuo seno priklausančios Vakarų teisės tradicijai, pvz., žr.: GOLDMAN, D. B. *Globalisation and the Western Legal Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 4.

²² 2016 m. lapkričio 26 d. duomenimis, Europos patentų konvencijos valstybės narės yra: Airija, Albanija, Austrija, Belgija, Bulgarija, Čekijos Respublika, Danija, Estija, Graikija, Italija, Islandija, Jungtinė Karalystė, Kipras, Kroatija, Latvija, Lenkija, Lichtenšteinas, Lietuva, Liuksemburgas, Makedonija, Malta, Monakas, Norvegija, Nyderlandai, Ispanija, Portugalija, Prancūzija, Rumunija, San Marinas, Serbija, Slovakija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Šveicarija, Turkija, Vengrija, Vokietija. Europos patentų organizacijos informacija [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.epo.org/law-practice/legal-texts.html>>.

²³ BERMAN, H. J. *Teisė ir <...>*, p. 26–27.

²⁴ ŠIMAŠIUS, R. *Teisinis pliuralizmas: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 8.

²⁵ LEVIČEV, V. *Teisėtyros metodologinio <...>*, p. 101–102.

²⁶ LEVIČEV, V. *Teisėtyros metodologinio <...>*, p. 108.

prievartos jėga garantuojamų normų sistema²⁷. Be to, teisės literatūroje nurodoma, kad teisinio pliuralizmo iliustracija gali būti laikoma dieviškosios ir žmonių sukurtosios teisės santykio problema²⁸. Todėl moralės vaidmens teisinėje sistemoje klausimą, įskaitant ir EPK 53 (a) straipsnyje, analizuoti iš šioje teisės tradicijoje egzistuojančių skirtingų teisės paradigmų – teisinio pozityvizmo, prigimtinės teisės ir teisinio realizmo²⁹ – perspektyvų atrodo tinkama.

Remiantis tuo, kas aptarta, šio straipsnio *objektas* yra moralės vaidmuo teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija. Šios publikacijos *tikslas* – aptarti moralės vaidmenį teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija. Šio tikslo įgyvendinimas, manytina, padės pagrindus nuosekliau aiškinti³⁰ EPK 53 (a) straipsnį, o tai būtų naudinga ieškant atsakymo į tokius klausimus: ar Europos patentų suteikimo sistema turėtų būti priklausoma nuo moralinių, pavyzdžiui, su žmogaus orumo apsauga susijusių, ribojimų³¹.

Atsižvelgiant į minėtą tikslą, straipsnio *uždaviniai* yra šie: (i) išanalizuoti požiūrį į moralės vaidmenį teisinėje sistemoje iš teisinio pozityvizmo perspektyvos; (ii) aptarti požiūrį į moralės vaidmenį teisinėje sistemoje iš prigimtinės teisės mokyklos perspektyvos; (iii) išanalizuoti požiūrį į moralės vaidmenį teisinėje sistemoje iš teisinio realizmo perspektyvos; (iv) aptarti moralės vaidmenį aiškinant EPK 53 (a) straipsnį, remiantis šio vaidmens teisinėje sistemoje, priklausančioje Vakarų teisės tradicijai, analize iš trijų minėtų teisės paradigmų perspektyvos. Aptartai analizei pasirinktos teisinio pozityvizmo, prigimtinės teisės mokyklos ir teisinio realizmo teisės sampratos ir jų atstovų darbai dėl to, kad šios paradigmos yra plačiausiai analizuojamos universitetinių teisės studijų metu Vakarų teisės tradicijai priklausančiose valstybėse³², įskaitant ir Lietuvos Respubliką³³, ir kiekviena jų akcentuoja *po* elementą – teisės formą, turinį ar realų jos funkcionavimą³⁴, svarbų kiekvienai šios teisės tradicijos teisei sistemai.

Tam, kad būtų pasiektas pirmiau nurodytas tikslas ir įvykdyti išsikelti uždaviniai, buvo pasitelkiami šie tyrimo metodai: *literatūros tyrimo* metodas, renkant ir analizuojant teisės aktus ir aktualius šaltinius; *lyginamasis* metodas, analizuojant skirtingas Vakarų teisės tradicijoje susiformavusių teisės

²⁷ BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 12–13.

²⁸ Pvz., žr.: ŠIMAŠIUS, R. Teisinis pliuralizmas. *Filosofija, sociologija*, nr. 1, 2002, p. 52–56, p. 52.

²⁹ Šiuo atveju autorė sutinka su E. Kūriu, kad tokia bendrosios teisės sampratos klasifikacija yra „supaprastintas vaizdas“ (KŪRIS, E. Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis. Iš KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 11–41, p. 24).

³⁰ Teisės literatūroje Europos patentų tarnybos apeliacinių kolegijų atliekamas EPK 53 (a) straipsnio aiškinimas yra laikomas nenuosekliu (pvz. žr.: GITTER, D. M. *Led Astray* <...>, p. 41).

³¹ Pvz., žr.: PLOMER, A. *Human Dignity & Patents* <...>, p. 488.

³² Pvz., žr.: Oksfordo universiteto studijų dalyko „*Jurisprudence*“ programa [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.ox.ac.uk/admissions/options#node-7928>>; Karališkojo koledžo Londono (angl. *King's College London*) studijų dalyko „*Jurisprudence and Legal Theory*“ programa [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.kcl.ac.uk/artshums/depts/philosophy/modules/syllabus2014-15/6FFLZ906-syllabus-2014-15.pdf>>; *Complutense* universiteto studijų dalyko „*La Filosofía del Derecho*“ programa [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://derecho.ucm.es/curso-2016-2017-74>>; Göttingeno Georgo Augusto (vok. *Göttingen Georg August*) universiteto studijų dalyko „*Einführung in die Rechts- und Sozialphilosophie*“ programa [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://univz.uni-goettingen.de/qisserver/rds?state=verpublish&status=init&vmfile=no&publishid=184894&moduleCall=webInfo&publishConfFile=webInfo&publishSubDir=veranstaltung>>.

³³ KŪRIS, E. Grynoji teisės <...>, p. 24; BAUBLYS, L. *et. al. Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Mes, 2010; Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studijų dalyko „Teisės teorija“ aprašas [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tf.vu.lt/dokumentai/Viesoji_teise/Aprasai/Teises_teorija.pdf>; Mykolo Romerio universiteto studijų dalyko „Teisės teorija“ aprašas [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <https://stdb.mruni.eu/studiju_dalyko_aprasas.php?id=46637&l=lt>.

³⁴ KŪRIS, E. Grynoji teisės <...>, p. 24–26.

paradigmų pozicijas moralės vaidmens teisinėse sistemose atžvilgiu; *loginis* metodas, struktūrizuojant darbą, dėstant svarbiausias įžvalgas ir pateikiant išvadas, ir kiti metodai.

Moralės vaidmenį teisinėse sistemose yra analizavę daug užsienio ir Lietuvos teisės autorių. Iš pastarųjų paminėtini šie: R. Bakševičienė³⁵, D. Beinoravičius³⁶, G. Lastauskienė³⁷, G. Meilius³⁸, G. Mesonis³⁹, V. Mikelėnas⁴⁰, D. Mikelėnienė⁴¹, M. Rimkevičius⁴² ir kt., tačiau gilesnė moralės vaidmens analizė aiškinant EPK 53 (a) straipsnį remiantis Vakarų teisės tradicija atlikta nebuvo. Iš pačių žymiausių užsienio autorių, analizavusių moralės vaidmenį teisinėje sistemoje, reikia paminėti šiuos: R. Dworkin'ą⁴³, W. G. Friedmann'ą⁴⁴, L. Fuller'į⁴⁵, H. L. A. Hart'ą⁴⁶, H. Kelsen'ą⁴⁷, J. Rawls'ą⁴⁸ ir kt. Taip pat reikia išskirti ir autorius, nagrinėjusius moralės ir viešosios tvarkos vaidmens EPK 53 (a) straipsnyje problematiką: M. Bagley⁴⁹, R. Brownsword'as⁵⁰, F. Fukuyama⁵¹, S. Jasanoff⁵², A. Hellstadius⁵³, A. Plomer⁵⁴ ir kt., tačiau jų darbuose šis klausimas nebuvo nenagrinėjamas iš minėtų teisės paradigmų perspektyvos. Atsižvelgiant į tai, šio straipsnio autorės pasirinkimas analizuoti moralės vaidmenį teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija, siekiant padėti nuoseklesnio EPK 53 (a) straipsnio aiškinimo pagrindus, laikytinas *originaliu*.

Rengiant straipsnį, remtasi šiais pagrindiniais šaltiniais: H. J. Berman'o „Teisė ir revoliucija“⁵⁵ ir „Towards an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History“⁵⁶, D. Beinoravičiaus „Teisės samprata kaip metodas“⁵⁷, H. P. Glenn'o „Legal Traditions of the World“⁵⁸, H. L. A. Hart'o „Teisės

³⁵ BAKŠEVIČIENĖ, R.; BEINORAVIČIUS, D. Teisės <...>, p. 14–23.

³⁶ Ten pat.

³⁷ LASTAUSKIENĖ, G. Vertybiškai <...>, p. 5–23.

³⁸ MESONIS, G.; MEILIUS, G. Moralės <...>, p. 5–13.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ MIKELĖNAS, V.; MIKELĖNIENĖ, D. Teismo <...>, p. 32–41.

⁴¹ Ten pat.

⁴² RIMKEVIČIUS, M. „Nacionalinės moralės“ išimtis Nesąžiningos komercinės veiklos direktyvoje. *Teisė*, t. 79, 2011, p. 139–156.

⁴³ DWORKIN, R. *Justice for <...>*, 2011.

⁴⁴ FRIEDMANN, W. G. *Legal Theory*. London: Stevens and Sons, 1947.

⁴⁵ FULLER, L. L. *Morality of Law*. New Haven and London: Yale University Press, 1964.

⁴⁶ HART, H. L. A. *Teisės samprata* <...>, p. 261–337.

⁴⁷ KELSEN H. *Grynoji teisė* <...>, p. 83–90.

⁴⁸ RAWLS, J. *A Theory of Justice*. Oxford: Clarendon Press, 1972.

⁴⁹ BAGLEY, M. Patent First, Ask Questions Later: Morality and Biotechnology in Patent Law. *William Mary Law Review*, Vol. 45, No. 2, 2003, p. 469–547; BAGLEY, M. The New Invention Creation Activity Boundary in Patent Law. *William Mary Law Review*, Vol. 51, No. 2, 2009, p. 577–608.

⁵⁰ BROWNSWORD, R. *Mice, Morality and Patents: The Onco-mouse Application and Article 53(a) of the European Patent Convention*. London: Common Law Institute of Intellectual Property, 1993.

⁵¹ FUKUYAMA, F. *Our Posthuman Future*. London: Profile Books, 2002.

⁵² JASANOFF, S. *Science at the Bar: Law, Science, and Technology in America*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Publishing, 1997.

⁵³ HELLSTADIUS, A. A Quest for Clarity. *Reconstructing Standards for the Patent Law Morality Exclusion*: Doktoro disertacija [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:805837/FULLTEXT01.pdf>>.

⁵⁴ PLOMER, A. Human Dignity, Human Rights, and Article 6(1) of the EU Directive on Biotechnological Inventions. Iš *Embryonic Stem Cell Patents: European Law and Ethics*. PLOMER, A.; TORREMAN, P. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 203–226; PLOMER, A. Human Dignity & Patents. Iš *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property Rights*. GEIGER, C. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2015, p. 479–495.

⁵⁵ BERMAN, H. J. *Teisė ir <...>*, 1999.

⁵⁶ BERMAN, H. J. Towards an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History. *California Law Review*, No. 4, t. 76, 1988, p. 779–801.

⁵⁷ BEINORAVIČIUS, D. Teisės samprata kaip metodas. *LOGOS*, nr. 75, 2013, p. 43–49.

⁵⁸ GLENN, H. P. *Legal Traditions* <...>, 2009.

samprata⁵⁹, H. Kelsen'o „Grynoji teisės teorija“⁶⁰, E. Kūrio „Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis“⁶¹.

1. Moralės vaidmuo teisinio pozityvizmo paradigmoje

Nors teisės literatūroje yra įprasta teisės sampratas analizuoti nuo seniausios, t. y. prigimtinės teisės sampratos⁶², šiame straipsnyje pirmiausia bus aptarta teisės formą akcentuojanti paradigma – teisinis pozityvizmas. Terminas „pozityvus“ vartojimas teisės atžvilgiu kildinamas iš lotynų kalbos žodžio *positus* (liet. padėtis, padėjimas)⁶³ ir apibūdina žmogaus tikslingos valios kūrinius kaip kontrastą to, kas nėra sukurta, bet yra atsiradę gamtinių, natūralių būdu⁶⁴. Teisinio pozityvizmo iškilimas siejamas su XIX amžiuje įvykusia mokslo ir technikos revoliucija, kuri ir paskatino žvelgti į teisę „kaip į rinkinį tam tikrų objektyvių dėsnių, pavaldžių toms pačioms taisyklėms, kaip ir gamtoje atrandami dėsniai“⁶⁵. Bendriausiu požiūriu teisinio pozityvizmo paradigmos požiūrį į teisę atspindi J. Bentham'o teiginys, kad teisė – tai ženklų, kuriais išreiškiama valstybės suvereni valia, paremta sankcijomis, visuma⁶⁶.

Pozityvistų požiūrį į teisės ir vertybių santykį rodo klasikiniu pozityvistu laikomo J. Austin'o, sekusio J. Bentham'u ir siekusio atskirti teisę nuo kitų socialinių reiškinių, ypač moralės⁶⁷, teiginiai, kad teisės egzistavimas yra vienas dalykas, o jos vertingumas arba nevertingumas visai kitas dalykas⁶⁸. Šis teisės teoretikas tyrė teisę kaip savaime egzistuojančią formą atskirai nuo jos turinio, todėl, anot jo, teisė yra laikoma teise vien todėl, kad ji egzistuoja, net jeigu mes to ir „nemėgstame“⁶⁹. Todėl buvo atliekamas teisės tekstų ir išorinės jos išraiškos formų tyrimas: teisinės definicijos ir konstrukcijos buvo išvedamos iš tekstų, o visi aksiologiniai, vertinamieji teisės aspektai bei teisės ryšys su kitais socialiniais reiškiniais ir procesais buvo ignoruojami⁷⁰. Anot J. Austin'o, nepaisant to, kad teisės ir moralės turinys gali sutapti⁷¹, tai vis tiek yra dvi skirtingos kategorijos, o moralė gali būti laikoma pozityviosios teisės dalimi tik tada, kai už jos nesilaikymą yra numatytos sankcijos⁷².

Minėtas klasikinio pozityvizmo⁷³ idėjas plėtojo H. Kelsen'as, kuris taip pat pripažino, kad greta teisės egzistuoja ir kitos socialinės normos, reguliuojančios žmonių elgesį vienas kito atžvilgiu, kurių viena yra moralė⁷⁴. Jis neneigė, kad pastaroji gali daryti įtaką teisės turiniui, tačiau kartu nesutiko, jog socialinė tvarka, siekdamą būti laikoma teise, privalo atitikti tam tikrą moralinį standartą – „moralės

⁵⁹ HART, H. L. A. *Teisės samprata* <...>, 1997.

⁶⁰ KELSEN, H. *Grynoji teisės* <...>, 2002.

⁶¹ KŪRIS, E. *Grynoji teisės* <...>, p. 11–41.

⁶² Pvz., žr.: BAUBLYS, L. et al. *Teisės teorijos* <...>; KŪRIS, E. *Grynoji teisės* <...>, p. 11–41; MIKELĖNAS, V.; MIKELĖNIENĖ, D. *Teismo* <...>, p. 32–41.

⁶³ Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: AIDAI, 1995 (antras fotografuotinis leidimas). Sudarytojas K. Jokantas.

⁶⁴ BEINORAVIČIUS, D. *Teisės samprata* <...>, p. 45; VAINIUTĖ, M. Konstitucinė metodologija. *LOGOS*, nr. 75, 2013, p. 36–42, p. 36.

⁶⁵ VAIČAITIS, V. *Hermeneutinė teisės samprata ir konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 29.

⁶⁶ KŪRIS, E. *Grynoji teisės* <...>, p. 27.

⁶⁷ DAVIES, H.; HOLDCROFT, D. *Jurisprudence: Texts and Commentary*. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1991, p. 16.

⁶⁸ AUSTIN, J. *The Province of Jurisprudence Determined and the Uses of the Study of Jurisprudence*. Indianapolis-Cambridge: Hackett Publishing Company Inc., 1954, p. 184.

⁶⁹ AUSTIN, J. *The Province* <...>, p. 184.

⁷⁰ SPRUOGIS, E. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės paskirtis ir funkcijos: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002, p. 31.

⁷¹ AUSTIN, J. *The Province* <...>, p. 159.

⁷² Ten pat, p. 10–11.

⁷³ PENNER, J. E., MELISSARIS, E. *Classical Legal Positivism: Bentham, Austin, and Kelsen*. Iš *McCoubrey & White's Textbook on Jurisprudence (5th edn)*. PENNER, J. E., MELISSARIS, E. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 40–58.

⁷⁴ KELSEN, H. *Grynoji teisės* <...>, p. 83.

minimumą⁷⁵. Idėja, jog teisė iš prigimties turi būti morali ir kad amorali socialinė tvarka negali būti laikoma teisine tvarka, anot šio teisės teoretiko, „preziumuoja absoliučią moralinę tvarką, t. y. tokią, kuri galioja visada ir visur“⁷⁶, tačiau realybėje teisinė tvarka gali atitikti tik tam tikros vienos visuomenės grupės moralines vertybes, kurios gali būti priešingos kitų toje visuomenėje egzistuojančių grupių įsitikinimams⁷⁷. Taip pat, anot H. Kelsen'o, teisė nuolat kinta, todėl teisinė tvarka, kuri atitiko tam tikras moralines vertybes konkrečiu metu, praėjus tam tikram laikui, gali jų reikalavimų nebetenkinti⁷⁸. Taigi, remiantis šiuo teoretiku, minėtos dvi socialinės tvarkos gali sąveikauti, bet dėl moralės turinio santykinumo ji negali būti teisinės tvarkos galiojimo kriterijumi.

Anot H. L. A. Hart'o, teisės normų nuo ne teisės normų atskyrimą lemia pripažinimo taisyklė, kuri ir nustato kriterijus, kas yra laikytina teise⁷⁹. Minėtas teoretikas teigia, kad teisinės sistemos galiojimo iš esmės nelemia jos atitiktis kokiems nors moraliniams kriterijams, net jei ir pastarieji kriterijai faktiškai daro didžiulę įtaką jos raidai⁸⁰. Nepaisant to, kad H. L. A. Hart'as aptaria teisės ir moralės ryšio formas, kurias „tik nedaugelis pozityvistais laikomų teisės teoretikų bandytų paneigti“⁸¹, kartu jis teigia ir tai, kad teisinė sistema neprivalo atitikti tam tikrų moralės normų⁸². Jis nurodo, kad „neteisingų normų nepripažįstant teise, būtų be galo supaprastinta dėl šių normų kylančių moralinių problemų įvairovė“⁸³ bei nebūtų įmanoma įžvelgti atskirų subtilių ir sudėtingų problemų sudėtingumo ir įvairovės⁸⁴. Dėl to H. L. A. Hart'as net ir nemoralias teisės normas yra linkęs laikyti teisinėmis.

Ne tik paminėtos H. L. A. Hart'o mintys parodo, kad teisinio pozityvizmo atstovams yra sudėtinga griežtai atsiriboti nuo vertybinių reikalavimų. Tokią situaciją taip pat atskleidžia nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų nuorodos į moralę⁸⁵, teismų sprendimai⁸⁶ ir teisės teoretikų, priskiriamų teisinio pozityvizmo paradigmam, darbų analizė⁸⁷. Diskusijų kelia ir H. Kelsen'o pasiūlyta pamatinė

⁷⁵ KELSEN, H. *Grynoji teisės <...>*, p. 87.

⁷⁶ KELSEN, H. *Grynoji teisės <...>*, p. 89–90.

⁷⁷ KELSEN, H. *Grynoji teisės <...>*, p. 89.

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 180–182. Anot H. L. A. Hart, teisinę sistemą sudaro dviejų rūšių taisyklės: pirminės, kurios nustato prievolės ir taip reguliuoja visuomenės narių elgesį, bei antrinės, kurios padeda spręsti pirminių taisyklių sukeltas problemas – neefektyvumą, neapibrėžtumą ir statiškumą. Antrinės pripažinimo taisyklės kompensuoja pirminių normų neapibrėžtumą, antrinės keitimo taisyklės – statiškumą, o antrinės bylų sprendimo taisyklės šalina neefektyvumo problemą.

⁸⁰ HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 303.

⁸¹ HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 331. Teisės ir moralės ryšio formos yra aptariamose: HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 322–337.

⁸² HART, H. L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, Vol. 71, No. 4, 1958, p. 593–629, p. 626; HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 303.

⁸³ HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 336.

⁸⁴ Ten pat, p. 337.

⁸⁵ Pvz., žr.: Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 1.81 str. nurodo, kad „Viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja“. Be to, CK 3.5 str. 2 d. nurodoma, kad „[i]gyvendindami šeimos teises ir vykdydami šeimos pareigas, asmenys privalo laikytis įstatymų, gerbti bendro gyvenimo taisykles, geros moralės principus ir veikti sąžiningai“, o CK 1.2 str. 2 d. teigiama, kad „Civilinės teisės gali apriboti tik įstatymai ar įstatymų pagrindu – teismas, jeigu toks apribojimas būtinas viešajai tvarkai, geros moralės principams, žmonių sveikatai ir gyvybei, asmenų turtui, jų teisėms ir teisėtiems interesams apsaugoti.“ (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. VIII-1864). Taip pat Europos patentų konvencijos 53 (a) str. teigiama, kad Europos patentai neišduodami išradimams, kurių komercinis naudojimas prieštarautų viešajai tvarkai (pranc. *ordre public*) ar moralei (2000 m. lapkričio 29 d. Europos patentų išdavimo <...>).

⁸⁶ Anot H. L. A. Harto, teisėjai, priimdami sprendimus, kur įstatymas aiškaus atsakymo nediktuoja, yra priversti taikyti ne šiaip vieną svarbų moralės principą, bet rinktis iš moralinių vertybių. Tokias atvejaus teisėjai pasitelkia „lyginimą“ ir „balansavimą“, kurie yra būdingi pastangoms vykdyti teisingumą konkuruojančių interesų atžvilgiu. Toks sprendimo priėmimo būdas, anot H. L. A. Harto, dažnai yra vadinamas „moraliniu“ (HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 328). Taip pat žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004; SPRUOGIS, E. Teisės aiškinimo <...>, p. 56–62.

⁸⁷ SPRUOGIS, E. Teisės aiškinimo <...>, p. 57.

norma (vok. *Grundnorm*), kuri yra visų kitų teisės normų, o kartu – ir visos teisinės sistemos, galiojimo pagrindas. Nėra aišku, kokius reikalavimus privalo atitikti ši norma ir koks yra jos turinys. Taip pat, nepaisant tariamai griežtos pozityviosios teisinės sistemos struktūros, ši pamatinė norma vis tiek susiduria su teisei būdinga „pradinio teisės nepagrindžiamumo“ problema⁸⁸. Anot H. Kelsen'o, ji nėra pozityvi, tiesiog yra preziumuojama⁸⁹. Tokia situacija leidžia atsirasti idėjoms, pamatinę normą prilyginančioms prigimtinės teisės postuluojamai „aukštesniajai“ tvarkai, kurioms H. Kelsen'as vėlesniuose savo darbuose kategoriškai prieštarauja⁹⁰. Šiuo požiūriu paminėtina ir H. L. A. Hart'o pripažinimo taisyklė, kurios pagalba yra identifikuojama, kas toje visuomenėje yra laikoma teise, o kas – ne. Minėta taisyklė apibrėžia „teisės šaltinius bei tarp jų susiklosčiusius viršenybės ir subordinacijos santykius“⁹¹, tačiau, nepaisant jos svarbos, ši kategorija taip ir lieka neapibrėžta, nurodant, kad „[š]iuolaikinėje teisinėje sistemoje <...>, pripažinimo taisyklė yra atitinkamai sudėtingesnė: teisės identifikavimo kriterijų yra daug, ir jie paprastai apima rašytinę konstituciją, įstatymų leidybos institucijos išleistus aktus, taip pat teismo precedentes“⁹².

Ypač suabejoti teisiniu pozityvizmu privertė Antrasis pasaulinis karas. Tai atskleidžia G. Radbruch'o, iki 1933 metų laikyto teisinio pozityvizmo paradigmos šalininku⁹³, mokslinės pozicijos pasikeitimas. Pasibaigus karui, šis teoretikas teigė, kad teisingumo ir saugumo konfliktas turi būti sprendžiamas taip, kad įstatymų leidėjo nustatyta teisė turėtų pirmumą net tada, kai jos turinys nėra teisingas ir netikslingas, išskyrus tuos atvejus, kai pozityviosios teisės priešingumas teisingumui pasiekia tokį nepakeliamą laipsnį, kad įstatymas kaip „neteisinga teisė“ naikina teisingumą⁹⁴. Taigi radikalaus neteisingumo atveju, anot G. Radbruch'o, pozityvioji teisė privalo užleisti vietą teisingumui. Tokiu būdu nuo XX amžiaus vidurio bent jau Vakarų teisės tradicijos valstybėse, sprendžiant dėl socialinių normų sistemos kaip teisinės tvarkos statuso, teisinio pozityvizmo postuluoti formalūs kriterijai nebėra vieninteliai, į kuriuos reikia atsižvelgti.

Minėtą pokytį ir tai, kad teisiniam pozityvizmui yra sunku išlikti griežtam ir atsiriboti nuo vertybinių kriterijų, rodo aplinkybė, jog greta aptarto griežtojo teisinio pozityvizmo atsirado ir švelnusis teisinis pozityvizmas⁹⁵. Pastaroji pozityvizmo kryptis nurodo, kad, nors ir nebūtinai, gali egzistuoti galimybė moraliniams argumentams tapti kriterijumi, leidžiančiu socialinę normą priskirti teisei sistemai⁹⁶. Tokį požiūrį palaiko švelniajam pozityvizmui priskiriamo H. L. A. Hart'o idėjas plėtoję teoretikai J. Coleman'as, W. J. Waluchov'as, M. Krammer'is, kurie nurodė, kad egzistuoja tokios teisinės sistemos, kuriose teisinės galios kriterijai apimtų ir moralės principus⁹⁷. Taigi, net ir esant pastarosios pozicijos priešininkų (J. Raz'as, A. Marmor'as, S. Shapiro⁹⁸), teisinio pozityvizmo paradigmos atstovams nevysiškai pavyksta išsklaidyti abejones dėl tam tikrų „aukštesnių“ vertybių, įskaitant moralės, poveikio socialinių normų tvarkas pripažįstant teisinėmis.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta, darytina išvada, kad teisinis pozityvizmas visą savo egzistavimo laikotarpį daugmaž akcentuoja formalius Vakarų teisės tradicijai priklausančios teisinės sistemos bruo-

⁸⁸ VAIČAITIS, V. *Hermeneutinė* <...>, p. 31.

⁸⁹ KELSEN, H. *Grynoji teisė* <...>, p. 191.

⁹⁰ KELSEN, H. On the Basic Norm. *California Law Review*, t. 47, nr. 1, 1959, p. 107–110, p. 109.

⁹¹ HART, H. L. A. *Teisės samprata* <...>, p. 409.

⁹² Ten pat, p. 189.

⁹³ BAUBLYS, L. *et al. Teisės teorijos* <...>, p. 138.

⁹⁴ RADBRUCH, G. Statutory Lawlessness and Supra-Statutory Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2006, Vol. 26, p. 1–11, p. 7.

⁹⁵ KRAMMER, M. H. *Where Law* <...>, p. 2–3; SPRUOGIS, E. *Teisės aiškinimo* <...>, p. 57.

⁹⁶ KRAMMER, M. H. *Where Law* <...>, p. 2.

⁹⁷ HIMMA, K. E. Inclusive legal positivism. Iš *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. COLEMAN, J. L.; SHAPIRO, S. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 125.

⁹⁸ HIMMA, K. E. Inclusive legal <...>, p. 125.

žus. Tai leidžia teigti, kad, nepaisant minėto XX amžiaus vidurio grįžimo prie prigimtinės teisės mokyklos idėjų, teisinio pozityvizmo paradigma pagrįstas požiūris į teisinę sistemą išlieka svarbus. Vis dėlto Vakarų teisės tradicijai priklausančioje teisinėje sistemoje, net ir suvokiant teisės, kaip formaliai apibrėžtų socialinių normų sistemos koncepcijos, svarbą, teisę aiškinant ir taikant tenka operuoti ir kitomis, neteisinėmis priemonėmis⁹⁹. Dėl to, siekiant visapusiškai atskleisti moralės vaidmenį teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija, tampa svarbu analizuoti kitas šioje tradicijoje paplitusias teisės paradigmas, akcentuojančias kitus teisinės sistemos elementus – turinį ir jos realų veikimą.

2. Moralės vaidmuo teisinėje sistemoje prigimtinės teisės mokyklos požiūriu

Prigimtinės teisės paradigma nurodo, kad socialinių normų sistemos, kaip teisinės sistemos, statusas priklauso ne nuo to, ar jos normos yra nustatytos pagal tam tikrą procedūrą, bet ir nuo papildomų veiksmų, kylančių iš už šios teisinės sistemos ribų¹⁰⁰. Šios teisės sampratos užuomazgos glūdi antikos graikų filosofų darbuose. Sofistai buvo pirmieji, nurodę, kad egzistuoja skirtumas tarp prigimtinių ir konvencinių elgesio taisyklių, tačiau, jų požiūriu, prigimtis buvo suvokiama kaip savo naudos siekimas¹⁰¹. Tai paskatino kitą senovės graikų filosofijos kryptį, stoicizmą, pateikti kitokią prigimtinės teisės koncepciją, kurios turinį sudarė asmens dora, visuomenės dorovė, protinga ir darni pasaulio raida¹⁰² ir kuri reiškė, kad žmonių kuriami įstatymai privalo atitikti prigimtinę teisę¹⁰³. Senovės romėnų jurisprudencijoje ši ideali prigimtinė teisė buvo vadinama *ius naturale* ir laikyta veikiančios teisės pagrindu. Pastaroji realybėje dažnai negalėdavo patenkinti teisingumo reikalavimų, todėl tekdavo kreiptis į prigimtinę teisę, kurios paskirtis buvo ištaisyti veikiančios teisės netobulumus¹⁰⁴. Tokia antikoje atsiradusi filosofija padarė didelę įtaką Vakarų teisei minčiai, kurioje, aptariant teisės sampratą, dažnai jaučiama priešprieša tarp to, kas yra, ir tarp to, kaip turėtų, arba, kaip teigia H. J. Berman'as – tarp tikrovės ir idealo¹⁰⁵.

Prigimtinės teisės idėją toliau plėtojo viduramžių krikščioniškos filosofijos atstovai, iš kurių ryškiausi – šv. Augustinas ir šv. Tomas Akvinietis. Šv. Augustinas, gyvenęs istorinių permainų metu, išmanė senovės Romos teisės pagrindus, tačiau, būdamas tikintis krikščionis, aukštesnę galią priskyrė ne pasaulietiniams įstatymams, bet Dievo nustatytai pasaulio tvarkai, kurioje ir slypi pirmapradis racionalumas¹⁰⁶. Pasitelkdamas antikos filosofų prigimtinės teisės idėjas, šv. Augustinas Romos imperijos krizės laikotarpiu siekė sukurti visų krikščionių vienybę užtikrinančią teisės doktriną¹⁰⁷. Teoretikas pabrėžė, kad žmonės privalo paklusti pozityviems įstatymams tik tiek, kiek pastarieji atitinka amžinąjį įstatymą, kuris buvo suprantamas kaip sukurtas Dievo ir skirtas teisingai valdyti ir tvarkyti visus reikalus¹⁰⁸. Nesant minėtos atitikties, žmonių įstatymai yra laikomi neteisingais, o tai reiškia, kad jie apskritai nėra įstatymai¹⁰⁹. Vėliau šv. Tomas Akvinietis taip pat įstatymus skirstė į teisingus ir neteisingus, pažymėdamas, kad kiekvienas žmonių išleistas įstatymas turi tiek įstatymo pagrindo, kiek yra išvedamas iš prigimtinio įstatymo, o jeigu jis kuo nors nuo prigimtinio įstatymo skirsis, tai jau bus

⁹⁹ Pvz., žr.: SPRUOGIS, E. Teisės aiškinimo <...>, p. 59.

¹⁰⁰ MCLEOD, I. *Legal Theory*. New York: Palgrave Macmillan, 2005, p. 19.

¹⁰¹ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 81–82.

¹⁰² Ten pat, p. 83.

¹⁰³ Ten pat, p. 82.

¹⁰⁴ BEINORAVIČIUS, D. Teisės samprata <...>, p. 44.

¹⁰⁵ BERMAN, H. J. *Teisė ir* <...>, p. 26.

¹⁰⁶ KUZMICKAS, B. *Filosofijos istorijos apybraižos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 47–48.

¹⁰⁷ O'DONNELL, J. J. Augustine: Christianity and Society, The Critique of Ideology. Prieiga per internetą: <<http://faculty.georgetown.edu/jod/twayne/aug3.html>> [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 26 d.].

¹⁰⁸ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 85.

¹⁰⁹ MCLEOD, I. *Legal Theory* <...>, p. 51.

ne įstatymas, bet jo iškraipymas¹¹⁰. Taigi, skirtingai nei vėliau teigė teisinio pozityvizmo atstovai, anot šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio, pozityvūs įstatymai privalo atitikti tam tikrą prigimtinių teisingumo standartą, kylantį iš Dievo valios.

Vėliau, XVII amžiuje, H. Grotius'as siekė atskirti teisę nuo teologijos, teigė, jog prigimtinei teisei remiasi racionalumu, o ne Dievo buvimu¹¹¹. Šios idėjos skatino teisės sekuliarizaciją, kuri stiprino valstybės centralizuotą valdžią ir žlugdė prigimtinių teisės koncepciją¹¹². Vykstant Didžiajai Prancūzijos revoliucijai, nuo prigimtinių teisės mokyklos pereita prie racionalizmo, kuris rėmėsi proto viešpatavimo idėjomis ir siekė teisę kurti naujais pagrindais, eliminuojant iš jos moralės elementą¹¹³. XIX amžiaus antroje pusėje tai lėmė valstybės vaidmens teisinėje ideologijoje sustiprėjimą ir teisinio pozityvizmo paradigmos susiformavimą¹¹⁴.

Vis dėlto, nepaisant pirmiau aptartų permainų, „kiekvieną kartą nusivylus pozityviaja teise <...>, atsisąsiama į „teisingesnę“ prigimtinių teisę“¹¹⁵. Būtent po XX amžiaus karų ir įvyko sugrįžimas prie prigimtinių teisės idėjų¹¹⁶, kurios skatino „siekti pozityviosios teisės humaniškumo ir teisingumo, pastūmėjo individo ekonominės laisvės įtvirtinimą ir gynimą, padarė milžinišką įtaką konstitucionalizmui ir demokratijos plėtrai, padėjo pagrindus teisingesnei tarptautinei teisei“¹¹⁷. Šiais laikais Vakarų teisės tradicijoje sekuliari, grindžiama proto postulatais prigimtinių teisės doktrina yra laikoma prigimtinių teisių idėja, kuri vėliau pozityviojoje teisėje buvo įtvirtinta žmogaus teisių pavidalu, pagrindu¹¹⁸. Ryškiausiais tokio pozityviosios teisės grįžimo prie prigimtinių teisės idėjų pavyzdžiais laikomos Visuotinė žmogaus teisių deklaracija¹¹⁹ ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija¹²⁰. Nors siekis apibrėžti prigimtinių teisės kilmę, anot E. Kūrio, „baigiasi spekuliatyviais samprotavimais, kurių pagrįstumo šiaip jau nepavyksta įrodyti empiriškai“¹²¹, šiais laikais prigimtinių žmogaus teisių paneigimas bent jau Vakarų teisės tradicijos valstybėse yra sunkiai įsivaizduojamas.

Tai, kad nėra sutarimo dėl prigimtinių teisės kilmės ir turinio, yra vienas iš veiksnių, skatinančių šiuolaikinės prigimtinių teisės atstovus ieškoti alternatyvių teisės moralumo kriterijų, kurie teisinėms sistemoms kelia skirtingus reikalavimus. L. Fuller'is teigė, kad teisė privalo atitikti ne turinio, bet tam tikrus formalius reikalavimus – aštuonis principus¹²², vadinamus „vidine teisės morale“ (angl. *internal morality of law*)¹²³. Ši „vidinė teisės morale“ skiriasi nuo klasikinės prigimtinių teisės tuo, kad

¹¹⁰ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 102.

¹¹¹ TAMANAHA, B. Z. *A General Jurisprudence of Law and Society*. Oxford New York: Oxford University Press, 2001, p. 21.

¹¹² BEINORAVIČIUS, D. *Teisės samprata* <...>, p. 45.

¹¹³ Ten pat, p. 44–45.

¹¹⁴ Ten pat, p. 45.

¹¹⁵ KŪRIS, E. *Grynoji teisė* <...>, p. 24. Perėjimas nuo teisinio pozityvizmo prie prigimtinių teisės paradigmos, įvykęs po Antrojo pasaulinio karo, aptartas 3.1. skyriuje „Moralės vaidmuo teisinio pozityvizmo paradigmoje“.

¹¹⁶ LYLES, M. *A Call for Scientific Purity: Axel Hägerström's Critique of Legal Science*. Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2006, p. 639.

¹¹⁷ KŪRIS, E. *Grynoji teisė* <...>, p. 24;

¹¹⁸ Ten pat, p. 24.

¹¹⁹ 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 68-2497.

¹²⁰ 1950 m. lapkričio 4 d. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 40-987.

¹²¹ KŪRIS, E. *Grynoji teisė* <...>, p. 24.

¹²² (1) bendrumas (angl. *generality*); (2) promulgavimas (teisės prieinamumas adresatui); (3) teisiniu operacijų perspektyvinis pobūdis (retroaktyvios teisės bendras draudimas); (4) suprantamumas (angl. *intelligibility*) ir aiškumas; (5) prieštaravimų vengimas; (6) neįmanomų reikalavimų vengimas; (7) pastovumas laike (dažnų pokyčių vengimas); (8) deklaruojamų taisyklių ir oficialių veiksmų (angl. *congruence*) atitiktis (FULLER, L. L. *The Morality of Law*. New Haven and London: Yale University Press, 1964, p. 46–91).

¹²³ FULLER, L. L. *The Morality* <...>, p. 46.

neapima visų žmonijos moralinio gyvenimo aspektų¹²⁴ ir yra neutrali daugelio etinių problemų atžvilgiu¹²⁵. Vis dėlto nukrypimas nuo minėtų aštuonių principų, remiantis šiuo teoretiku, – tai žmogaus, kaip atsakingo subjekto, orumo pažeidimas¹²⁶. Todėl, nors L. Fuller'is ir neskyrė tiek dėmesio teisės turiniui, kiek tai daro kiti prigimtinės teisės mokyklos atstovai, tačiau, remiantis šiuo teoretiku, nesugebėjimas užtikrinti bent vieno iš minėtų principų parodo, kad tam tikra tvarka apskritai negali būti laikoma teisine¹²⁷.

Kitas šiuolaikinės prigimtinės teisės mokyklos atstovas J. Finnis'as neieškojo prigimtinės teisės šaltinio metafizikoje ar žmogaus prigimtyje, bet tvirtino, kad jos šaltinis – tai nesumenkinami (angl. *ir-reducible*), nekvestionuojami ir akivaizdūs pamatiniai gėriai, kurie yra būtini žmogaus klestėjimui¹²⁸. Šiuos pamatinius gėrius žmogus gali atrasti remdamasis praktiniu protingumu, suteikiančiu struktūrą jų siekti¹²⁹. Minėtas teoretikas nevysiškai sutiko su klasikinės prigimtinės teisės mokyklos šalininkų požiūriu, kad teisinė sistema, neatitinkanti minėtų pirmųjų prigimtinės teisės principų, negali būti laikoma teisine. J. Finnis'as nurodė, kad net ir neteisingas įstatymas gali būti laikomas teisiškai galiojančiu arba teisiškai įpareigojančiu ta siaurąja prasme, jog jis: (i) kyla iš teisiškai nustatyto šaltinio; (ii) bus vykdomas teismų ir / ar kitų pareigūnų; ir / arba (iii) yra plačiai paplitęs taip, kaip ir kiti įstatymai¹³⁰. Taigi atitiktis tam tikrai aukštesniajai tvarkai, anot J. Finnis'o, – tai teisinės sistemos įvertinimo, o ne jos statuso *per se* nustatymo kriterijus.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta, pažymėtina prigimtinės teisės, kaip „aukštesniosios“ teisės, vaidmens kaita. Daugelyje antikos ir viduramžių idėjų tam tikri prigimtiniai principai ar moralė pasireiškia kaip veiksnys pozityvią teisę pripažįstant negaliojančia, jeigu pastarosios turinys neatitinka tam tikrų prigimtinių standartų. Šiuolaikinės prigimtinės teisės teorijose teisės moralumas vertinamas, pasitelkiant formalesnius kriterijus, o „aukštesnioji“ teisė veikia kaip pozityvios teisės įvertinimo standartas, tačiau pastarosios turinio neatitiktis pirmajai ne visada daro pozityvią teisinę sistemą negaliojančia. Nepaisant vis didesnio supratimo, kad teisinė sistema privalo pasižymėti formaliais, teisinio pozityvizmo paradigmos akcentuojamais bruožais, vertybiniai kriterijai prigimtineje teisės sampratoje išlieka svarbūs, net jeigu jie ir nelemia visos socialinės tvarkos buvimo teisine statuso. Tai leidžia teigti, kad Vakarų teisės tradicijoje moralės vaidmuo teisinėje sistemoje yra reikšmingas ir realus.

3. Teisinio realizmo požiūris į moralės vaidmenį teisinėje sistemoje

Teisinio realizmo apibrėžimas nėra lengva užduotis, nes nėra standarto, vienijančio visas šios teisės sampratos kryptis¹³¹. Tokią padėtį lemia aplinkybė, kad tai nėra sisteminga teisės paradigma, apskritai pasižyminti skeptišku požiūriu į apibendrinimus¹³². Bendriausiu požiūriu, teisinis realizmas – tai teisės

¹²⁴ FULLER, L. L. *The Morality <...>*, p. 96.

¹²⁵ Ten pat, p. 162.

¹²⁶ Ten pat.

¹²⁷ Ten pat, p. 39.

¹²⁸ Pamatiniais gėriais yra laikomi: (1) gyvenimas, (2) žinojimas, (3) žaidybinė veikla, (4) estetinė patirtis, (5) socialumas (draugiškumas), (6) praktinis supratingumas, (7) religija (FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1980, p. 59, 86–89).

¹²⁹ FINNIS, J. *Natural Law <...>*, p. 100.

¹³⁰ Ten pat, p. 360–361.

¹³¹ ZAMBONI, M. Legal Realisms and the Dilemma of the Relationship of Contemporary Law and Politics [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. lapkričio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.scandinavianlaw.se/pdf/48-34.pdf>>; RUMBLE, W. E. Legal Positivism of John Austin and the Realist Movement in American Jurisprudence. *Cornell Law Review*, nr. 5, t. 66, 1981, p. 986–1031, p. 987.

¹³² JONES, H. W. Law and Morality in the Perspective of Legal Realism. *Columbia Law Review*, t. 61, Nr. 5, 1961, p. 799–809, p. 809.

teorijos kryptis, kurią domina ne teisės turinys ar forma¹³³, bet jos funkcijos, veikimas ir padariniai, realiai pasireiškiantys visuomenėje¹³⁴. Skiriamos dvi teisinio realizmo srovės kryptys: (i) Amerikos teisinis realizmas, tyręs teismų praktiką; (ii) Skandinavijos teisinis realizmas, analizavęs fundamentalias teisinės kategorijas: teisės sampratą, teisių sampratą, teisinės valstybės principo sampratą ir pan.¹³⁵. Pasak Amerikos teisinio realizmo atstovų, teisė yra tai, ką, sprendami ginčus, daro teisėjai¹³⁶, o Skandinavijos realistai teigia, kad teisė apskritai neegzistuoja, ir net jeigu ji egzistuoja, vienintelė jos paskirtis yra faktinė arba socialinė nauda¹³⁷.

Remiantis žymiausiu amerikietiškojo teisinio realizmo atstovu O. W. Holmes'u Jr., nustatant, ar tam tikri įstatymai gali būti taikomi, būtina aptarti tokius dalykus: poreikiai konkrečiu laiko momentu, paplitusios politikos ir moralės teorijos, atviros ir nesąmoningos viešosios politikos nuojautos ir netgi prietarai, kuriais teisėjai dalijasi su savo artimaisiais¹³⁸. Amerikos teisiniai realistai, kaip ir teisiniai pozityvistai, pasižymėjo siekiu atskirti teisę ir moralę vieną nuo kitos¹³⁹, tačiau kartu pripažino moralės įtaką teisei sistemai¹⁴⁰, dėl to teismo sprendimas gali būti paremtas argumentais, kylančiais iš to, kas „turėtų būti“. Tiesa, Amerikos teisiniai realistai „turėtų būti“ suvokia plačiau nei teisiniai pozityvistai. Anot pirmųjų, teismo sprendimas, paremtas argumentais, kylančiais iš „turėtų būti“ analizės, nebūtinai visada reiškia rėmimąsi vien moralės principais, bet ir atsižvelgimą į politinius (angl. *policy*) argumentus ar asmenines preferencijas¹⁴¹. Šiuo atveju tokie teisinio pozityvizmo atstovai, kaip antai J. Austin'as, atmetę politiniais ar asmeniniais argumentais paremtų sprendimų atskyrimą nuo moraliniais vertinimais pagrįstųjų, nes pastarieji gali būti lengvai paverčiami pirmaisiais¹⁴². Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad teisinis realizmas nėra patenkintas vien formalia pozityviosios teisės koncepcijų analize, ir, priimant sprendimus, yra susirūpinęs praktinio teisės veikimo rezultatu, o ne vien vidiniu doktrininiu nuoseklumu pozityviojoje teisinėje tvarkoje.

Anot Skandinavijos realistų, teisė – tai nei amžinieji principai, nei valdovo įpareigojimas, kaip reikia elgtis konkrečioje situacijoje. Tikroji teisės reikšmė, anot jų, jei iš tikrųjų ji yra, gali būti atrasta tik empiriškai ar moksliskai, stebint pačią visuomenės praktiką¹⁴³. Toks apibūdinimas leidžia teigti, kad Skandinavijos realizmas neigia pirmiau įvardytų teisės mokyklų idėjas. Skandinavijos realizmo krypties pradininkas A. Hägerström'as, kurio moto buvo „*Censeo metaphysicam esse delendam*“¹⁴⁴, siekė parodyti, kad esminės teisinės tvarkos kategorijos (teisės, pareigos, teisių perleidimas ir galiojimas) iš dalies yra prietarai, mitai, fikcijos, magija arba nesusipratimas¹⁴⁵. Taip pat jis abejojo vertybių ir mo-

¹³³ KŪRIS, E. Grynoji teisės <...>, p. 25.

¹³⁴ RUMBLE, W. E. Legal Positivism <...>, p. 1001, cituojama Yntema. *Jurisprudence on Parade*, 39 MICH. L. Rev. 1154, 1164 (1941).

¹³⁵ SPAAK, T. Naturalism in Scandinavian and American Realism: Similarities and Differences [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:282577/FULLTEXT01.pdf>>.

¹³⁶ KŪRIS, E. Grynoji teisės <...>, p. 25.

¹³⁷ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 185.

¹³⁸ HOLMES, O. W. *The Common Law*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 1963, p. 5.

¹³⁹ RUMBLE, W. E. Legal Positivism <...>, p. 1006.

¹⁴⁰ HOLMES, O. W. The Path of Law [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.constitution.org/lrev/owh/path_law.htm>.

¹⁴¹ RUMBLE, W. E. Legal Positivism <...>, p. 1010.

¹⁴² Ten pat, p. 1010.

¹⁴³ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 181.

¹⁴⁴ Liet. „Metafizika turi būti sunaikinta“.

¹⁴⁵ HART, H. L. A. Scandinavian Realism. *The Cambridge Law Journal*, Vol. 17, No. 2, 1959, p. 233–240, p. 233.

ralinių nuostatų savaiminiu egzistavimu bei teigė, kad šios kategorijos yra tik išraiška to, ką individai laiko teisinga, remdamiesi asmenine patirtimi¹⁴⁶.

A. Hägerström'o idėjas tęsė K. Olivecrona, kuris taip pat nesutiko su idėjomis, kad teisė kyla iš „aukštesniosios“ tvarkos, arba, kad ji yra įsakyma suvereno. Šio teoretiko teigimu, teisės įpareigojanti galia yra ne daugiau nei idėja žmonių galvose¹⁴⁷, o teisės turiniui ir jo kaitai poveikį daro ne moralė, bet individų savanaudiškumas¹⁴⁸. Kaip ir K. Olivecrona, A. Ross'as pabrėžė psichologinę teisės prigimtį, siūlė svarstyti, kaip teisės normos veikia realų individų elgesį, o ne tik žvelgti į įstatymą kaip į suvereno įsakymą¹⁴⁹. Taip pat minėtas teoretikas teigė, kad iš esmės teisė ir moralė yra atskiros socialinių normų sistemos, tačiau visada egzistuoja tikimybė, jog moralės nuostatos darys įtaką teisei praktikai, ypač tokiomis situacijomis, kurių teisė nereglamentuoja, nėra pakankamai gerai išvystyta arba tiesiog negali pateikti atsakymo¹⁵⁰.

Taigi, nepaisant sunkumų, siekiant rasti bendrą vardiklį tarp teisinio realizmo atstovų idėjų, abi šios teisinio realizmo šakos sutinka, jog „tikrosios teisės šaknys glūdi praktikoje“¹⁵¹. Todėl teisinio pozityvizmo ir prigimtinės teisės mokyklos akcentuojami teisės formos ir turinio klausimai teisiniam realizmui yra svarbūs tik tiek, kiek tai susiję su realiu teisės veikimu visuomenėje. Moralės vaidmens teisinėje sistemoje klausimu Skandinavijos teisinio realizmo atstovai griežčiau neigia jos poveikį teisei sistemai negu Amerikos teisiniai realistai. Pastarieji koncepciją „turėtų būti“ suvokia plačiau nei teisiniai pozityvistai, greta moralės įtraukdami ir iš kitų socialinės tikrovės sričių kylančius argumentus. Vis dėlto abi teisinio realizmo šakos bent iš dalies sutinka su tuo, kad vidiniai įsitikinimai gali būti svarbūs aiškinant teisės normos turinį, o tai reiškia, kad moralė vis dėlto atlieka tam tikrą vaidmenį teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija.

4. Moralės vaidmuo aiškinant EPK 53 (a) straipsnį remiantis Vakarų teisės tradicija

Aptartos teisės paradigmos pateikia skirtingą požiūrį į moralės vaidmenį teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija. Tokia situacija laikytina svarbiu nuolatinės diskusijos, vykstančios šioje teisės tradicijoje, dėl teisės ir jos tiek teštinio, tiek ir nutrūkstamo santykio su kitomis socialinės tikrovės sritimis¹⁵² elementu.

Klasikinis teisinis pozityvizmas, akcentuojantis formalią teisės sampratą, nurodo, kad moralė neatlieka jokio vaidmens pozityviojoje teisinėje sistemoje, net jeigu ji ir daro įtaką kuriant pozityviosios teisės normas. Moralės normos, anot H. Kelsen'o, galėtų būti transformuojamos į pozityviosios teisės normas tik tuo atveju, jeigu pati teisė deleguotų „tam tikras metateisines, kaip antai moralės arba teisingumo, normas“¹⁵³. Taigi, remiantis šiuo teoretiku, teisinės sistemos dalimi gali būti laikomos tik tos moralės normos, kurios jau yra perejusios tam tikrą formalią tapimo šios sistemos dalimi procedūrą,

¹⁴⁶ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 181. Tokią poziciją vėliau palaikė ir kritinių teisės studijų (angl. *Critical legal studies*) atstovai, nurodę, jog nėra vienos objektyviai tinkamos (angl. *correct*) moralinės pozicijos, kuria paremta teisinė sistema (EEKELAAR, J. What is „critical“ family law? *Law Quarterly Review*, No. 105, 1989, p. 244–261, p. 244).

¹⁴⁷ DAVIES, H; HOLDCROFT, D. *Jurisprudence*: <...>, p. 427.

¹⁴⁸ ALEXANDER, G. S. Comparing the Two Legal Realisms-American and Scandinavian. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 50, No. 1, 2002, p. 131–174, p. 159.

¹⁴⁹ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 184.

¹⁵⁰ MARIS, C. V. *Critique of the Empiricist Explanation of Morality*. Springer Science+ Business Media Dordrecht, 1981, p. 210.

¹⁵¹ BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos* <...>, p. 185.

¹⁵² TWINING, W. *Globalisation and Legal Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 244.

¹⁵³ KELSEN, H. *Grynoji teisės* <...>, p. 281.

tačiau po kurios jos jau yra laikomos nebe moralės, bet teisės normomis. Apibendrinant, klasikinio teisinio pozityvizmo požiūriu, moralės normos gali daryti įtaką teisės normos turiniui iki jos tapimo teisės dalimi, tačiau, susiformavus teisei sistemai arba sukūrus teisės normą, paremtą moralės norma, pastaroji teisinėje sistemoje nebeturi jokio vaidmens, nes ji tampa teisine. Taigi, žvelgiant iš šios teisės paradigmos pozicijos, teoriškai, moralės vaidmuo teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija iš esmės neegzistuoja.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta prieš tai, darytina išvada, kad, teisinio pozityvizmo požiūriu, moralė, kaip etikos kategorija¹⁵⁴, neegzistuoja ir EPK 53 (a) straipsnyje. Minėtoje nuostatoje ji jau yra transformuota į pozityviosios teisės normą ir tapusi EPK 53 (a) straipsnio, o kartu – visos pozityviosios Europos patentų teisinės sistemos dalimi. Dėl to sprendimas, remiantis EPK 53 (a) straipsniu, dėl konkretaus išradimo patentabilumo nebėra nulemtas už šios teisinės sistemos esančių sričių, įskaitant moralės, argumentų. Vis dėlto, siekiant taikyti EPK 53 (a) straipsnio nuostatą, tenka ją aiškinti, todėl neišvengiamai susiduriama su kategorijos „moralė“ prasmės analize. Tokiu atveju susiduriama su teisės normų aiškinimu, kuris, anot H. Kelsen'o, gali būti dvejopas: (i) teisės taikymo organo arba (ii) privataus individo (ir ypač teisės mokslo) atliekamas aiškinimas¹⁵⁵. Vykstant teisės taikymo organo atliekamam aiškinimui, „taikytina teisė tėra rėmai, tarp, kurių yra galimi keli skirtingi taikymo variantai“¹⁵⁶, todėl H. Kelsen'as nesutinka su tradicinės jurisprudencijos požiūriu, kad „konkrečioje byloje taikomas įstatymas visada gali pateikti tik *vieną* teisingą sprendimą“¹⁵⁷. Taip pat ir teisės mokslo aiškinimo atveju, kurio metu vyksta išskirtinai pažintinis teisės normų prasmės nustatymas¹⁵⁸, yra įmanoma tiksliai „atskleisti visas galimas teisės normos prasmes, bet ne daugiau“¹⁵⁹. Taigi, remiantis H. Kelsen'u, kiekvieno aiškinimo yra galimi keli atsakymo variantai.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta, teisinio pozityvizmo atstovas, net ir neigdamas moralės, kaip etikos kategorijos, vaidmenį teisinėje sistemoje, šiai normai tapus pozityviosios teisinės sistemos dalimi, kaip tai yra EPK 53 (a) straipsnio atveju, realybėje vis tiek yra priverstas analizuoti kategorijos „moralė“ kaip pozityviosios teisinės sistemos dalies reikšmę. Šiuo atveju kategorija „moralė“, net ir įtraukta į EPK tekstą ir tapusi pozityviosios teisės dalimi¹⁶⁰, išlieka gana abstraktaus turinio. Tokiomis situacijomis neužtenka formaliai pažvelgti į tai, kas užrašyta, arba nagrinėti pozityviosios teisės normų sistemą ir jų ryšius, bet gali būti reikalinga ir kategorijos „moralė“ turinio analizė, kuriai yra būtinas vertybinis įvertinimas. Tai reiškia, kad net ir iš pozityviosios teisės perspektyvos aiškinant EPK 53 (a) straipsnį, be egzistuojančių pozityviosios teisės sistemos normų, gali tekti pasitelkti visuomenėje vyraujančias arba netgi asmenines moralines nuostatas. Remiantis H. Kelsen'o idėjomis, toks sprendimas, net ir pagrįstas moraliniais įsitikinimais, bet, vis dar patekantis į pozityviosios teisės sistemos rėmus, bus laikomas teisės aktu¹⁶¹, atitinkančiu galiojančią pozityviąją teisę. Taigi, net ir siekdami eliminuoti moralę iš teisinės sistemos ir neigdami jos vaidmenį joje, abstrakčių teisės normų aiškinimo atvejais, kaip kad tai yra EPK 53 (a) straipsnyje, teisiniai pozityvistai vis tiek yra priversti pasitelkti subjektyvias asmenines ar visuomenėje plačiai paplitusias vertybines nuostatas. Todėl, analizuojant tokias normas kaip EPK 53 (a) straipsnis, paneigti moralės vaidmenį teisinėje sistemoje atrodo sunkiai įgyvendinama užduotis.

¹⁵⁴ Plg.: KELSEN, H. *Grynoji teisės <...>*, p. 83.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 277.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 279.

¹⁵⁷ Ten pat.

¹⁵⁸ Ten pat, p. 281.

¹⁵⁹ Ten pat.

¹⁶⁰ Patekusi į pozityviosios teisės „rėmus“ (KELSEN, H. *Grynoji teisės <...>*, p. 279).

¹⁶¹ KELSEN, H. *Grynoji teisės <...>*, p. 279.

Prigimtinės teisės sampratos atstovai pripažįsta, kad greta žmonių sukurtos pozityviosios teisinės sistemos egzistuoja ir tam tikra „aukštesnioji“ tvarka, kurią privalo atitikti pirmosios turinys. Todėl tam tikri vertybiniai standartai, įskaitant ir moralę, gali būti teisinės sistemos įvertinimo arba netgi jos pripažinimo teisine kriterijais¹⁶². Aplinkybė, kad kontroversiškų teisinių klausimų atveju vertybių poveikis yra itin akivaizdus, nepaisant visiškai vienodos pozityviosios teisės¹⁶³, parodo, jog, net ir būdama reliatyvi, moralė, prigimtinės teisės paradigmos požiūriu, gali atlikti svarbų vaidmenį teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija.

Iš esmės, remiantis prigimtinės teisės paradigma, pozityviosios teisės sistemos normoms aiškinti, pasitelkiant vertybinius kriterijus, tiesioginė nuoroda į „moralės“ kategoriją tokia, kokia ji yra EPK 53 (a) straipsnyje, nėra būtina. Vis dėlto minėta tiesioginė nuoroda į „moralės“ kategoriją nebereikalauja analizės, paremtos vertybiniais įsitikinimais, paslėpti po teisiniais argumentais, kuriais paprastai yra siekiama teisei sistemai suteikti nuspėjamumo ir stabilumo. Taigi EPK 53 (a) straipsnio atvejais apie moralę, kaip sprendimo priėmimo kriterijų, tenka kalbėti atvirai. Būtent šiuo atveju ir išryškėja prigimtinės teisės sampratos nulemti sunkumai – kitaip nei teisinio pozityvizmo požiūriu, net ir nuosekliai argumentuojant ir priėjus racionalų atsakymą iš vienos vertybinės perspektyvos, jis gali būti laikomas visiškai neteisingu, žvelgiant iš kitos vertybinės pozicijos. Tokia sudėtinga padėtis susiklosto todėl, kad yra neįmanoma nustatyti visuotinai priimtinių vertybių turinio arba tam tikrais atvejais nuspręsti, kuriems moraliniams įsitikinimams turėtų būti teikiama pirmenybė, ypač pliuralistinėje Vakarų teisės tradicijoje. Dėl to, net ir pripažįstant akivaizdų moralės vaidmenį teisinėje sistemoje, jį apibrėžti yra sudėtinga.

Dažnai prigimtinės teisės išraiška pozityviojoje teisėje, šiuolaikiniu Vakarų teisės tradicijos požiūriu, yra laikomos žmogaus teisės¹⁶⁴. Dėl šios priežasties, tiek iš teisinio pozityvizmo, tiek ir iš prigimtinės teisės mokyklos perspektyvos, aiškinant EPK 53 (a) straipsnį, ypatingas dėmesys tenka žmogaus fizinei ir dvasinei gerovei užtikrinti. Iš teisinio pozityvizmo pozicijų tokia Vakarų teisės tradicijos minties raida skatina kurti pozityviosios teisės normas, kuriose atsispindėtų dėmesys žmogaus interesams. Tai netgi gali būti tapatinama su H. L. A. Hart'o minėtomis moralės ir teisės ryšio formomis, atsirandančiomis teisei persidengiant su tam tikromis moralės nuostatomis, kurias pozityvioji teisinė sistema privalo atitikti¹⁶⁵. Kita vertus, iš prigimtinės teisės paradigmos perspektyvos, žmogaus teisės, įkūnydamos šiuolaikinės prigimtinės teisės idėjas, skatina pozityviąją teisę vertinti būtent iš žmogaus teisių apsaugos perspektyvos. Atsižvelgiant į tai, minėti su žmogaus interesų apsauga susiję kriterijai EPK 53 (a) straipsnio teksto analizei daro įtaką tiek pozityviosios teisės normų, įkūnijančių konkrečius žmogaus teisių apsaugos standartus arba aprėpiančių tokias kategorijas kaip „moralė“ pagalba, tiek ir iš prigimtinės teisės perspektyvos, vertinant pozityviosios teisės sistemos normas.

Realų teisės funkcionavimą pabrėžiantys amerikietiškas ir skandinaviskasis teisinis realizmas, kaip ir teisinio pozityvizmo paradigma, pripažįsta teisės atskyrimą nuo moralės. Vis dėlto Amerikos teisinis realizmas nurodo, jog moralė vis dėlto gali daryti įtaką teisei sistemai¹⁶⁶ bei idėja „turėtų būti“, kurią pastaroji kryptis sieja su politika (angl. *policy*) ar asmeniniu pasirinkimu, gali lemti teisinį sprendimą¹⁶⁷. Nors politika ar asmeninis pasirinkimas negali būti visiškai tapatinami su morale, tačiau

¹⁶² Pvz. žr.: FULLER, L. L. *The Morality <...>*, p. 39; FINNIS, J. *Natural Law <...>*, p. 360–361.

¹⁶³ LEVIČEV, V. *Teisėtyros metodologinio <...>*, p. 101–102.

¹⁶⁴ KWAN, K., *Reflections on Contemporary Natural Law Theories and Their Relevance. CGST Journal*, nr. 53, 2012, p. 197–224, p. 203, cituojama Jacques Maritain, *The Rights of Man and Natural Law*. London: Geoffrey, 1944; KÜRIS, E. *Grynoji teisė <...>*, p. 24.

¹⁶⁵ HART, H. L. A. *Teisės samprata <...>*, p. 322–337.

¹⁶⁶ HOLMES, O. W. *The Path <...>*.

¹⁶⁷ RUMBLE, W. E. *Legal Positivism <...>*, p. 1010, cituojama H. L. A. Hart, *The Concept of Law* (1961), p. 200–201.

sutiktina su nuomone¹⁶⁸, kad Amerikos teisinio realizmo požiūris į moralės ar į kitų už teisės ribų esančių argumentų vaidmenį labiau sutampa su prigimtinės teisės samprata nei su teisinio pozityvizmo pozicija. Vis dėlto, skirtingai nei prigimtinės teisės mokykla, teisiniai realistai nurodė, kad teisiniams sprendimui priimti darantys įtaką veiksniai yra ne tik moralė, bet ir psichologiniai, politiniai, ekonominiai, verslo ar socialiniai kriterijai¹⁶⁹. Tai reiškia, kad teismų atliekamą sprendimų priėmimą ši teisinio realizmo paradigma suvokia ne vien kaip formalų pozityviosios teisės normų apribotą procesą, bet ir kaip veiklą, kurioje reikia atsižvelgti ir į tai, kas „turėtų būti“ net tik moralės, bet ir kitų socialinės tikrovės sričių požiūriu.

Iš to, kas aptarta, darytina išvada, kad Amerikos teisinis realizmas atskleidžia tai, koks realybėje sudėtingas gali būti EPK 53 (a) straipsnio aiškinimas. Minėtos teisės nuostatos aiškinimo atveju ši teisinio realizmo šaka atkreiptų dėmesį ne tik į normatyvinius – teisinius ir moralinius – aspektus, bet ir su ekonomine nauda ar netgi su pažanga tam tikroje mokslo srityje susijusius argumentus ir tikslus. Nors negriežtosios teisės (angl. *soft law*) normos, EPO ekspertizės gairės, skelbia, kad ekonominio patentų suteikimo arba jų nesuteikimo poveikis nėra nagrinėjamas¹⁷⁰, realybėje šie aspektai yra itin svarbūs patentų sistemoms. Pavyzdžiui, ekonominiai argumentai, būtent ir yra laikomi viena iš svarbiausių patentų sistemos sukūrimo priežasčių¹⁷¹. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad, aiškinant EPK 53 (a) straipsnį iš šios paradigmos perspektyvos, prasmės kategorijai „moralė“ suteikimas gali būti nulemtas ekonominių siekių. Taigi, amerikietiškojo teisinio realizmo požiūriu, moralės taip, kaip ir iš kitų socialinės tikrovės sričių kylančių argumentų, vaidmens, aiškinant aptariamą Europos patentų teisės nuostatą, paneigti negalima.

Remiantis tuo, kas aptarta pirmiau, konstatuotina, kad kiekviena iš analizuotų teisės paradigmų iš esmės parodo tai, jog Vakarų teisės tradicija yra skirtingu metu susiformavusių ir netgi tam tikrais momentais viena kitai priešingų paradigmų, akcentuojančių teisės formą, turinį ir realų jos funkcionavimą, visuma. Aptartos viena kitą keitusios¹⁷² ir konkuruojančios¹⁷³ teisės sampratos yra svarbios šiuiolaikinės teisinės sistemos, priklausančios Vakarų teisės tradicijai, supratimui, kurio reikšmingą dalį sudaro teisinės sistemos santykis su kitomis socialinės tikrovės sritimis, pavyzdžiui, su morale, būtent taip, kaip tai yra EPK 53 (a) straipsnyje. Kiekviena iš aptartų teisės paradigmų išskiria po svarbią teisinės sistemos, priklausančios pliuralizmu pasižyminčiai Vakarų teisės tradicijai, dimensiją ir parodo, kad minėtoje teisinėje sistemoje nėra nieko absoliučiai gryna forma.

Klasikinis teisinis pozityvizmas nurodo Europos patentų sistemą traktuoti griežtai, kaip autonomišką patentų suteikimą reguliuojančią teisinę tvarką. Nors formaliai šioje sistemoje nėra vietos moralės normoms, tačiau, tapusios teisinėmis, minėtos normos nepraranda savo abstraktumo ir joms

¹⁶⁸ JONES, H. W. Law and Morality <...>, p. 809.

¹⁶⁹ RUMBLE, W. E. Legal Positivism <...>, p. 997, cituojama W. O. DOUGLAS, Education for the Law. In *Democracy and finance: the addresses and public statements of William O. Douglas as member and chairman of the Securities and Exchange Commission* 279. J. Allen ed. 1969.

¹⁷⁰ EPO ekspertizės gairės (angl. *EPO Guidelines for Examination*), 4.1.3. dalis [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.epo.org/law-practice/legal-texts/html/guidelines/e/g_ii_4_1_3.htm>), tačiau patentų teisės teorijoje yra vieningai sutariama, kokią svarbią ekonominę funkciją atlieka patentai (pvz., žr.: HALL, B. H.; HARHOFF, D. Recent Research on the Economics of Patents [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nber.org/papers/w17773.pdf>>).

¹⁷¹ HALL, B. H.; HARHOFF, D. Recent <...>.

¹⁷² BERMAN, H. J. The Western Legal Tradition in a Millennial Perspective: Past and Future. *Louisiana Law Review*, 2000, No. 60, p. 739–763, p. 43.

¹⁷³ BERMAN, H. J. Towards <...>, p. 779. TAMANAHA, B. Z. *A General Jurisprudence* <...>, p. 8. Šiuo atveju kalbėję apie teisinį pozityvizmą, prigimtinės teisės sampratą ir istorinę teisės mokyklą. Tiesa, H. E. Yntema sieja teisinį realizmą su istorine teisės mokykla (YNTHEMA, H. E. Mr. Justice Holmes' View of Legal Science. *The Yale Law Review*, Vol. 40, No. 5, 1931, p. 696–703).

aiškinti dažnai tenka pasitelkti subjektyvius vertybinius įsitikinimus, dėl to paneigti moralės vaidmenį EPK 53 (a) straipsniui aiškinti tampa sudėtinga. Prigimtinės teisės mokykla iš esmės neneigia teisinio pozityvizmo postuluojamų teisės formos reikalavimų svarbos, tačiau atvirai pabrėžia vertybinių nuostatų vaidmenį kaip teisinės sistemos įvertinimo arba netgi jos pripažinimo teisine standartą. Šios paradigmos ypatumas yra tas, kad vienu metu egzistuojančios, bet konkuruojančios vertybinės pozicijos pateikia skirtingus atsakymus. Visa tai atskleidžia ryškų, tačiau neprognozuojamą moralės vaidmenį teisinėje sistemoje, įskaitant EPK 53 (a) straipsnį, remiantis Vakarų teisės tradicija iš prigimtinės teisės sampratos pozicijų. Amerikietiškojo teisinio realizmo požiūriu formalios teisinės sistemos suvokimo, siekiant priimti tinkamus sprendimus, nepakanka. Tam reikia žvelgti ir į neteisinius argumentus, kurie gali būti nulemti net tik moralės, bet ir iš kitų socialinės tikrovės sričių, ekonomikos ar net konkrečios mokslo srities kylančių idėjų. Atsižvelgiant į tai, amerikietiškojo teisinio realizmo požiūriu, moralės vaidmuo aiškinant EPK 53 (a) straipsnį yra padėti į šią sritį patekti ir kitų rūšių, pavyzdžiui, ekonominiams, argumentams, nepaisant to, kad Europos patentų sistemos negriežtosios teisės normos tam prieštarauja. Taigi, iš pastarosios teisės sampratos perspektyvos moralė yra suvokiama kaip vienas iš daugelio veiksnių, atliekančių vaidmenį, aiškinant EPK 53 (a) straipsnį.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta, darytina išvada, kad minėtų teisės paradigimų analizė atskleidžia reikšmingą ir realų moralės vaidmenį Vakarų teisės tradicijos kontekste. Tačiau šio vaidmens ypatumai priklauso nuo kiekvienos iš aptartų paradigimų požiūrio. Viena vertus, teisės paradigimų skirtumai leidžia moralės vaidmenį analizuoti plačiai ir suvokti įvairias jo dimensijas. Kita vertus, ypač praktiniu požiūriu, tai veda į paradoksalią situaciją, kai moralės vaidmens teisinėje sistemoje klausimu toje pačioje teisės tradicijoje egzistuoja viena kitai prieštaraujančios pozicijos. Vis dėlto, atsižvelgiant į teisinį pliuralizmą – esminį Vakarų teisės tradicijos bruožą, konstatuotina, kad priešingų pradų sutaikymas ir koegzistavimas yra svarbus Vakarų tapatybės, įskaitant ir teisės tradiciją, bruožas. Todėl, siekiant suvokti moralės vaidmenį EPK 53 (a) straipsnyje, priklausančiame aptariamai teisės tradicijai, reikia žvelgti į visų aptartų teisės paradigimų pozicijas, suvokiant jas kaip tris lygiavertes šio vaidmens dalis.

Išvados

1. Teisinis pozityvizmas iš esmės neigia moralės vaidmenį pozityviojoje teisinėje sistemoje, net jeigu ji ir daro įtaką kuriant teisės normas. Vis dėlto tokių abstrakčių kategorijų, kaip antai „moralė“, įtraukimas į pozityviosios teisės normą įpareigoja šią normą taikančius subjektus ją analizuoti. Tokia situacija, net ir veikiant pozityviosios teisės sistemos rėmuose, dažnai veda prie kelių skirtingų sprendimų, nulemtų subjektyvių asmeninių ar visuomenėje paplitusių vertybinių nuostatų. Tai, net ir žvelgiant iš teisinio pozityvizmo perspektyvos, neleidžia paneigti moralės vaidmens teisinėje sistemoje Vakarų teisės tradicijos kontekste.
2. Prigimtinės teisės mokykla neneigia teisinio pozityvizmo postuluojamų formalinių kriterijų pozityviajai teisei sistemai svarbos, tačiau pripažįsta moralės vaidmenį teisinėje sistemoje kaip šios sistemos įvertinimo arba netgi jos pripažinimo teisine standartą. Atsižvelgiant į tai, konstatuotina, kad moralės vaidmuo teisinėje sistemoje atsižvelgiant į Vakarų teisės tradicijos kontekstą yra akivaizdus, tačiau dėl skirtingų šios normos aiškintojų vertybinių pozicijų ir prioriteto tarp jų nebuvimo šį vaidmenį apibrėžti yra sudėtinga.
3. Nors tiek Amerikos, tiek Skandinavijos teisinio realizmo atstovai akcentuoja teisės ir moralės atskyrimą, tačiau pirmieji neatmeta, jog teisiniui sprendimui priimti gali daryti įtaką tiek moraliniai, tiek ir kitų socialinės tikrovės sričių argumentai. Anot amerikietiškojo teisinio realizmo, kategorija „moralė“, aiškinant teisės normas, suteikia galimybę pasireikšti net tik subjektyviems arba visuomenėje vyraujantiems moraliniams įsitikinimams, bet ir ekonominiams, moksliniams ar iš kitų socialinės tikrovės sričių kylantiems argumentams. Todėl iš šios teisės sampratos pers-

pektyvos moralė yra suvokiama kaip vienas iš daugelio veiksmų, atliekančių vaidmenį teisinėje sistemoje remiantis Vakarų teisės tradicija.

4. Tokia moralės vaidmens teisinėje sistemoje siejant su Vakarų teisės tradicija analizė leidžia konstatuoti, kad šis vaidmuo yra reikšmingas ir realus, tačiau jo ypatumai priklauso nuo kiekvienos iš aptartų paradigmų požiūrio. Nors, remiantis teisinio pozityvizmo samprata, teisinėje sistemoje nėra vietos moralės normoms, tačiau, tapusios teisinėmis, minėtos normos nepraranda savo abstraktumo ir jas aiškinant dažnai tenka pasitelkti vertybinius įsitikinimus. Dėl to net ir iš teisinio pozityvizmo perspektyvos paneigti moralės vaidmenį EPK 53 (a) straipsniui aiškinti yra sudėtinga. Prigimtinės teisės mokyklos, atvirai akcentuojančios vertybinių nuostatų įtaką teisinės sistemos įvertinimui arba netgi jos pripažinimui teisine, požiūriu moralės vaidmuo teisinėje sistemoje Vakarų teisės tradicijos kontekste, įskaitant EPK 53 (a) straipsnį, yra reikšmingas ir realus, tačiau sunkiai apibrėžiamas. Amerikietiškojo teisinio realizmo požiūriu, siekiant priimti tinkamus sprendimus, reikia žvelgti ir į neteisinius argumentus, kurie gali būti nulemti ne tik moralės, bet ir iš kitų socialinės tikrovės sričių, pavyzdžiui, ekonomikos, kylančių argumentų. Taigi, anot pastarosios teisės paradigmatos, moralė yra suvokiama kaip vienas iš daugelio veiksmų, atliekančių vaidmenį aiškinant EPK 53 (a) straipsnį.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. 1948 m. gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 68-2497.
2. 1950 m. lapkričio 4 d. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 40-987.
3. 2000 m. lapkričio 29 d. Europos patentų išdavimo konvencija (Europos patentų konvencija). *Valstybės žinios*, 2004, nr. 147-5326.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. VIII-1864.

Specialioji literatūra

5. ALEXANDER, G. S. Comparing the Two Legal Realisms-American and Scandinavian. *The American Journal of Comparative Law*, 2002, Vol. 50, No. 1, p. 131–174.
6. AUSTIN, J. *The Province of Jurisprudence Determined and the Uses of the Study of Jurisprudence*. Indianapolis-Cambridge: Hackett Publishing Company Inc., 1954.
7. BAGLEY, M. Patent First, Ask Questions Later: Morality and Biotechnology in Patent Law. *William Mary Law Review*, 2003, Vol. 45, No. 2, p. 469–547.
8. BAGLEY, M. The New Invention Creation Activity Boundary in Patent Law. *William Mary Law Review*, 2009, Vol. 51, No. 2, p. 577–608.
9. BAKŠEVIČIENĖ, R.; BEINORAVIČIUS, D. Teisės ir moralės santykis, remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas. *Teisė*, 2004, t. 51, p. 14–23.
10. BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
11. BAUBLYS, L., et. al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Mes, 2010.
12. BEINORAVIČIUS, D. Teisės ir moralės santykis, remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas. *Teisė*, 2004, 51 t., p. 14–23.
13. BEINORAVIČIUS, D. Teisės samprata kaip metodas. *LOGOS*, 2013, nr. 75, p. 43–49.
14. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.
15. BERMAN, H. J. Towards an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History. *California Law Review*, 1988, Vol. 76, No. 4, p. 779–801.
16. BERMAN, H. J. The Western Legal Tradition in a Millennial Perspective: Past and Future. *Louisiana Law Review*, 2000, No. 60, p. 739–763.
17. BROWNSWORD, R. *Mice, Morality and Patents: The Onco-mouse Application and Article 53(a) of the European Patent Convention*. London: Common Law Institute of Intellectual Property, 1993.

18. DAVIES, H.; HOLDCROFT, D. *Jurisprudence: Texts and Commentary*. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1991.
19. DWORKIN, R. *Justice for Hedgehogs*. Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press, 2011.
20. EEKELAAR, J. What is „critical“ family law? *Law Quarterly Review*, 1989, No. 105, p. 244–261.
21. FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1980.
22. FRIEDMANN, W. G. *Legal Theory*. London: Stevens and Sons, 1947.
23. FULLER, L. L. *Morality of Law*. New Haven and London: Yale University Press, 1964.
24. FUKUYAMA, F. *Our Posthuman Future*. London: Profile Books, 2002.
25. GITTER, D. M. Led Astray by the Moral Compass: Incorporating Morality into European Union Biotechnology Patent Law. *Berkeley Journal of International Law*, 2001, Vol. 19, No. 1, p. 1–43.
26. GLENN, H. P. *Legal Traditions of the World*. Fourth Edition. New York: Oxford University Press, 2009.
27. GOLDMAN, D. B. *Globalisation and the Western Legal Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
28. HALL, B. H.; HARHOFF, D. Recent Research on the Economics of Patents [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nber.org/papers/w17773.pdf>>.
29. HART, H. L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 1958, Vol. 71, No. 4, p. 593–629.
30. HART, H. L. A. Scandinavian Realism. *The Cambridge Law Journal*, 1959, Vol. 17, No. 2, p. 233–240.
31. HART, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997.
32. HELLSTADIUS, A. *A Quest for Clarity. Reconstructing Standards for the Patent Law Morality Exclusion*: daktaro disertacija [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:805837/FULLTEXT01.pdf>>.
33. HIMMA, K. E. Inclusive legal positivism. Iš *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. COLEMAN, J. L.; SHAPIRO, S. Oxford: Oxford University Press, 2002.
34. HOLMES, O. W. *The Common Law*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 1963.
35. HOLMES, O. W. The Path of Law [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.constitution.org/lrev/owh/path_law.htm>.
36. JASANOFF, S. *Science at the Bar. Law, Science, and Technology in America*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Publishing, 1997.
37. JONES, H. W. Law and Morality in the Perspective of Legal Realism. *Columbia Law Review*, 1961, Vol. 61, No. 5, p. 799–809.
38. KAR, R. B. Western Legal Prehistory: Reconstructing the Hidden Origins of Western Law and Civilization. *Illinois Public Law and Legal Theory Research Papers Series*, 2012, No. 13–27, p. 1499–1702.
39. KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
40. KELSEN, H. On the Basic Norm. *California Law Review*, 1959, Vol. 47, No. 1, p. 107–110.
41. KRAMMER, M. H. *Where Law and Morality Meet*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
42. KUPZOK, A. Human rights in the case law of EPO Boards of Appeal. Iš *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property Rights*. GEIGER, C. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2015, p. 311–326.
43. KUZMICKAS, B. *Filosofijos istorijos apybraižos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
44. KŪRIS, E. Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis. Iš KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 11–41.
45. KWAN, K. Reflections on Contemporary Natural Law Theories and Their Relevance. *CGST Journal*, 2012, No. 53, p. 197–224.
46. LASTAUSKIENĖ, G. Vertybiškai neutrali teisės samprata. Jos ženklai Lietuvos teisinėje mintyje ir praktikoje. *Teisės problemos*, 2006, nr. 2, p. 5–23.
47. LEVIČEV, V. Teisėtyros metodologinio spektro analizė. *Teisė*, 2015, t. 95, p. 100–110.
48. Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: AIDAI, 1995 (antras fotografuotinis leidimas). Sudarytojas K. Jokantas.
49. LYLES, M. *A Call for Scientific Purity: Axel Hägerström's Critique of Legal Science*. Stockholm: Institutet för Rättshistorisk Forskning, 2006.
50. MACHOVENKO, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2009, p. 5.

51. MACHOVENKO, J. Modernieji valstybės konstituciniai pamatai bendravalybinėse LDK privilegijose. *Teisė*, 2015, t. 94, p. 41–58.
52. MACHOVENKO, J. Lietuvos viešosios teisės iki XVIII a. pabaigos istorijos tyrimų būklė ir perspektyvos. *Teisė*, 2011, t. 79, p. 22–34, p. 31.
53. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilnius: Registrų centras, 2013.
54. MARIS, C. V. *Critique of the Empiricist Explanation of Morality*. Springer Science+ Business Media Dordrecht, 1981.
55. MCLEOD, I. *Legal Theory*. Palgrave Macmillan: New York, 2005.
56. MESONIS, G.; MEILIUS, G. Moralės normos konstituciniuose teisiniuose santykiuose. *Jurisprudencija*, 2002, t. 31 (23), p. 5–13.
57. MIKELĖNAS, V.; MIKELĖNIENĖ, D. *Teismo procesas: teisės taikymo ir aiškinimo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999.
58. O'DONNELL, J. J. Augustine: Christianity and Society, The Critique of Ideology [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://faculty.georgetown.edu/jod/twayne/aug3.html>>.
59. PENNER, J. E.; MELISSARIS, E. Classical Legal Positivism: Bentham, Austin, and Kelsen. Iš *McCoubrey & White's Textbook on Jurisprudence (5th edn)*. PENNER, J. E.; MELISSARIS, E. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 40–58.
60. PLOMER, A. Human Dignity, Human Rights, and Article 6(1) of the EU Directive on Biotechnological Inventions. Iš *Embryonic Stem Cell Patents: European Law and Ethics*. PLOMER, A.; TORREMANS, P. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 203–226.
61. PLOMER, A. Human Dignity & Patents. Iš *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property Rights*. GEIGER, C. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2015, p. 479–495.
62. RADBRUCH, G. Statutory Lawlessness and Supra-Statutory Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2006, No. 26, p. 1–11.
63. RAWLS, J. *A Theory of Justice*. Oxford: Clarendon Press, 1972.
64. RIMKEVIČIUS, M. „Nacionalinės moralės“ išimtis Nesąžiningos komercinės veiklos direktyvoje. *Teisė*, 2011, t. 79, p. 139–156.
65. RUMBLE, W. E. Legal Positivism of John Austin and the Realist Movement in American Jurisprudence. *Cornell Law Review*, 1981, No. 5, Vol. 66, p. 986–1031.
66. SPAAK, T. Naturalism in Scandinavian and American Realism: Similarities and Differences [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:282577/FULLTEXT01.pdf>>.
67. SPRUOGIS, E. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės paskirtis ir funkcijos*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002.
68. SPRUOGIS, E. Teisės aiškinimo probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, 2006, nr. 8 (86), p. 56–62.
69. ŠIMAŠIUS, R. Teisinis pliuralizmas. *Filosofija, sociologija*, 2002, nr. 1, p. 52–56.
70. ŠIMAŠIUS, R. *Teisinis pliuralizmas*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
71. TAMANAHA, B. Z. *A General Jurisprudence of Law and Society*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2001.
72. Tarptautinių žodžių žodynas. Sudarytojai A. Bendorienė, V. Bogušienė, E. Dagytė, et. al. Vilnius: Alma Littera, 2003.
73. TWINING, W. *Globalisation and Legal Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
74. VAIČAITIS, V. *Hermeneutinė teisės samprata ir konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009.
75. VAINIUTĖ, M. Konstitucinė metodologija. *LOGOS*, 2013, nr. 75, p. 36–42.
76. YNTEMA, H. E. Mr. Justice Holmes' View of Legal Science. *The Yale Law Review*, 1931, Vol. 40, No. 5, p. 696–703.
77. ZAMBONI, M. Legal Realisms and the Dilemma of the Relationship of Contemporary Law and Politics [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. lapkričio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.scandinavianlaw.se/pdf/48-34.pdf>>.

Praktinė medžiaga

Lietuvos Konstitucinio Teismo praktika

78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

Kita praktinė medžiaga

79. *Complutense* universiteto studijų dalyko „La Filosofía del Derecho“ programa [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://derecho.ucm.es/curso-2016-2017-74>>.

80. EPO ekspertizės gairės (angl. *EPO Guidelines for Examination*), 4.1.3. dalis [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.epo.org/law-practice/legal-texts/html/guidelines/e/g_ii_4_1_3.htm>.

81. Göttingeno Georgo Augusto (vok. *Göttingen Georg August*) universiteto studijų dalyko „*Einführung in die Rechts- und Sozialphilosophie*“ programa [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://univz.uni-goettingen.de/qisserver/rds?state=verpublish&status=init&vmfile=no&publishid=184894&moduleCall=webInfo&publishConfFile=webInfo&publishSubDir=veranstaltung>>.

82. *IEEE Standards Association Introduces Global Initiative for Ethical Considerations in the Design of Autonomous Systems* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://standards.ieee.org/news/2016/ieee_autonomous_systems.html>.

83. Karališkojo koledžo Londone (angl. *King's College London*) studijų dalyko „*Jurisprudence and Legal Theory*“ programa [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugsėjo 29 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.kcl.ac.uk/artshums/depts/philosophy/modules/syllabus2014-15/6FFLZ906-syllabus-2014-15.pdf>>.

84. Oficiali Europos Parlamento svetainė. Informacija apie Robotikos ir dirbtinio intelekto darbo grupę (angl. *Working Group on Robotics and Artificial Intelligence*) [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.europarl.europa.eu/committees/lt/juri/subject-files.html?id=20150504CDT00301>>.

85. Oficiali Europos patentų organizacijos svetainė. Informacija apie Europos patentų konvenciją [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.epo.org/law-practice/legal-texts.html>>.

86. Oficiali Europos patentų organizacijos svetainė. Europos patentų organizacijos informacija apie valstybės nareis [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.epo.org/law-practice/legal-texts.html>>.

87. Oksfordo universiteto studijų dalyko „*Jurisprudence*“ programa [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.ox.ac.uk/admissions/options#node-7928>>.

88. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studijų dalyko „Teisės teorija“ aprašas [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tf.vu.lt/dokumentai/Viesoji_teise/Aprasai/Teises_teorija.pdf>.

89. Mykolo Romerio universiteto studijų dalyko „Teisės teorija“ aprašas [interaktyvus. Žiūrėta: 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <https://stdb.mruni.eu/studiju_dalyko_aprasas.php?id=46637&l=lt>.

THE ROLE OF MORALITY IN A LEGAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE WESTERN LEGAL TRADITION

Jurgita Randakevičiūtė, LL.M.

S u m a r y

In this article it is claimed, that the analysis of the role of morality in the legal system from the perspectives of three different legal paradigms (legal positivism, natural law and legal realism) may be useful while defining the role of morality in a legal system, which belongs to the Western legal tradition. It is considered, that this analysis will help to lay the foundation for a more consistent interpretation of the Art. 53 (a) of the European Patent Convention. Despite the fact, that each of the latter paradigms provide with a different and contradicting view on the role of morality in a legal system, which belongs to the Western legal tradition, a deeper analysis reveals, that morality has an important role in a legal system, including the field of the Art. 53 (a) of the European Patent Convention. It is concluded, that all three legal paradigms, while discussing the role of morality in a legal system, should be understood as three different sides of the same phenomenon. This approach will help to set the foundation for a more consistent interpretation of the Art. 53 (a) of the European Patent Convention.

Įteikta 2016 m. spalio 6 d.

Priimta publikuoti 2016 m. gruodžio 29 d.